

บทที่ ๑

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ "เขตพื้น เมืองอีสาน"

"เขตพื้น เมืองอีสาน" เป็นดินแดนที่มีเนื้อที่ครอบคลุมทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง อันได้แก่บริเวณจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ จำปาศักดิ์ และดินแดนเมืองขึ้นของจำปาศักดิ์ในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด เป็นอาณานิคมที่มีลักษณะการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นตัวของตัวเองมีอิสระอยู่ท่ามกลางอาณาจักรล้านช้าง พวน เขมร และอยุธยา การพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอาณานิคมดังกล่าวได้มีเรื่อยมา จนกระทั่งตกเป็นส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งระยะนี้การพัฒนาการการตั้งบ้านตั้งเมืองได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง เพื่อสร้างดินแดนดังกล่าวเป็นเขตกันกระหนบ ระหว่างไทยกับเมืองประเทศราชเวียงจันทน์ ภายหลังยกเลิกประเทศราชเวียงจันทน์แล้ว "เขตพื้นเมืองอีสาน" ได้กลายเป็นดินแดนกันกระหนบระหว่างไทยกับพวนแทนสืบมาตลอด จนกระทั่งรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของบริเวณดังกล่าว จะได้กล่าวโดยละเอียดในตอนต่อไป

ก. สภาพทั่วไป

๑. สภาพภูมิศาสตร์

"เขตพื้น เมืองอีสาน" เป็นอาณานิคมชายแดนขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ทั้งฝั่งซ้าย ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงดังกล่าวมาแล้ว ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปจะลาดเอียงลงสู่ลำน้ำโขงทั้งสองฟาก โดยเฉพาะ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ทางฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวานั้นมีลักษณะสูงชันทางตะวันตก ตามแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๑๒๐ เมตร ตามแนวเทือกเขาคงคาเป็น

และพมดงรัก ทางด้านตะวันตกและด้านใต้สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๔๐๐ เมตร^๑ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของที่ราบสูงโคราชซึ่ง "เขตพื้นเมืองอีสาน" ทางฝั่งขวา ตั้งอยู่ ลาดเอียงไปทางฝั่งตะวันออกและมีเทือกเขาภูพานพาดผ่านกลาง เขตที่ราบสูง จึงทำให้เกิดแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ขึ้น ๒ แอ่งคือ แอ่งสกลนคร และโคราช จากสภาพ ภูมิศาสตร์ที่ทำให้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" บางส่วนตั้งอยู่ในแอ่งโคราชซึ่งเป็นแอ่งขนาดใหญ่ มีแม่น้ำสำคัญ ๆ หลายสายไหลผ่าน เช่นแม่น้ำมูลแม่น้ำชี และสาขาจึงทำให้ บริเวณนี้เป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะที่จะเป็นแหล่งทำการเพาะปลูก ดัง ปรากฏในหลักฐานหลายแห่งว่าบริเวณดังกล่าว เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ส่วน "เขตพื้นเมืองอีสาน" ที่อยู่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นแหล่งที่มีของป่าอุดมสมบูรณ์ และมีลักษณะที่เป็นที่ราบอันเหมาะแก่การเพาะปลูก มีเมืองที่เหมาะสมแก่การเป็นท่าเรือค้าขายที่สำคัญ^๒ บริเวณ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ทั้งสองฝั่งจึงมีคนอพยพ เข้ามາตั้งถิ่นฐานอยู่ตลอดมา

บริเวณ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ทางฝั่งซ้ายเป็นที่อยู่อาศัยของชาหลายพวก เช่น ชาวเว ชาวอูย ชาวบรู ชาวระแต ชาวชัต ฯลฯ ซึ่งต่อมามีบางกลุ่มได้อพยพเข้ามา อาศัยอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เช่น ชาวเผ่าอูย (ส่วยหรือเขมรป่าดง) ชาวเผ่าบรู หรืออื่น ๆ กับการอพยพเข้ามาของชนชาวลาว^๓ และภูไท ตามฝั่งขวาและฝั่งซ้าย

สำนักงานเลขาธิการ/ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจและภูมิภาคของไทย
(อักษรเจริญทัศน์ ๒๔๒๐) หน้า ๑๔-๒๐.

^๑เมืองท่า เรือหรือเมืองหน้าด่านตามริมน้ำโขงที่สำคัญได้แก่เมืองโขง (เชียงแตง); คอนโขง (ศรีจันทร์)

^๓ชนชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" ส่วนใหญ่ เป็นลาวจากเวียงจันทน์

แผนที่แสดงอาณาเขตและอาณาใหม่สหราชอาณาจักร

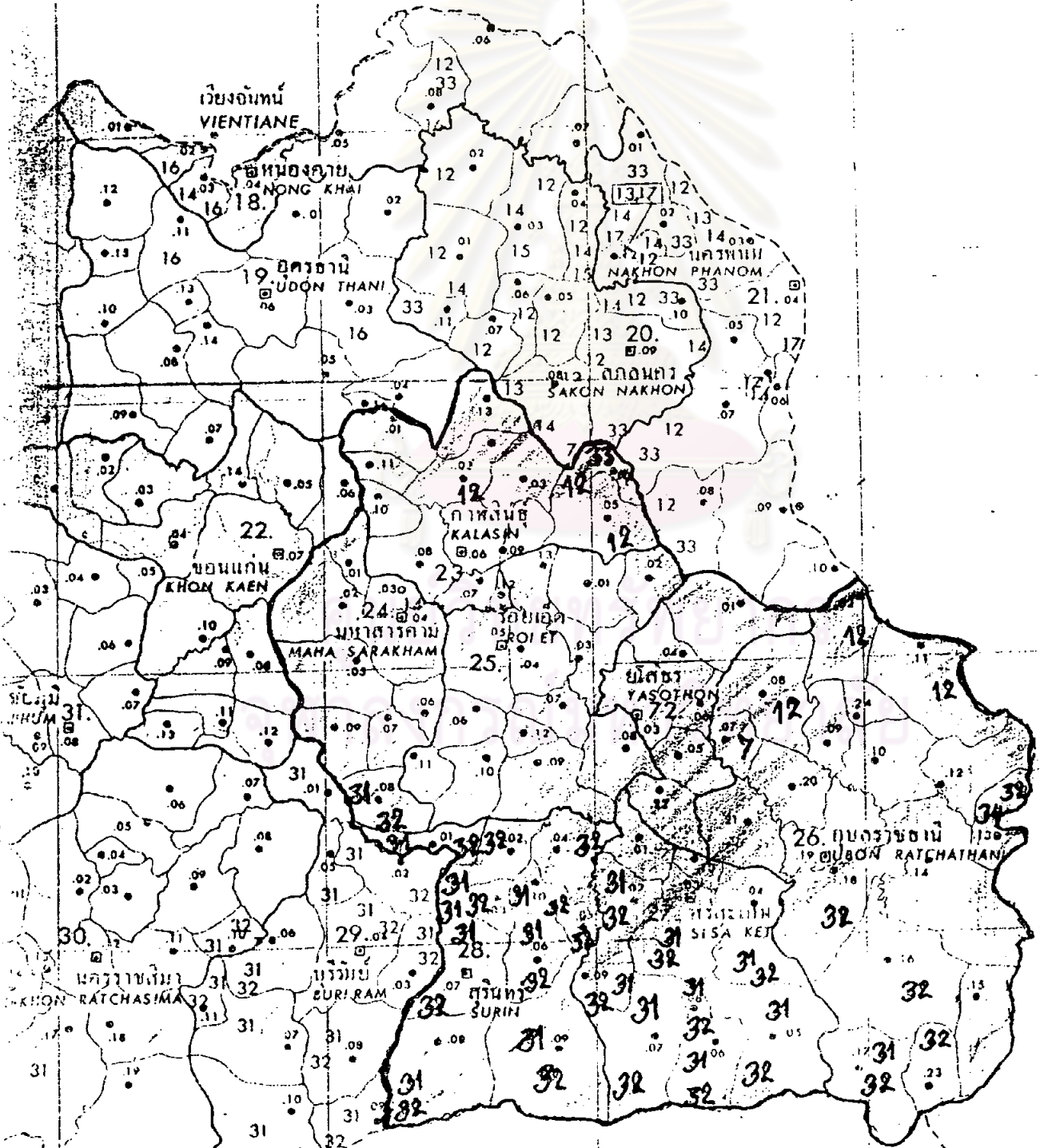
จาก

แผนที่อาณาใหม่ประเทศไทย 2520
โครงการวิจัยอาณาไทยและอาณาพื้นเมืองถิ่นต่าง
สถาบันศูนย์อาณาอังกฤษ มหาวิทยาลัยทอยาส์

หลวงพระบาง
LUANG PRABANG

- 7. ภาคทวาย
- 12. ภาคตาก
- 31. ภาคเพชร
- 32. ภาคกาญจนบุรี (ด้วย)
- 33. ภาคราชบุรี
- 34. ภาคนครราชสีมา

* บริเวณที่มีหมายเลขโดยหมายถึงอาณาไทยอีสาน

แม่น้ำโขง ใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" แต่เนื่องจากว่าชนชาวลาวเป็นประชากร
กลุ่มใหญ่ และเป็นชนชั้นผู้ปกครองจึงทำให้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" มีลักษณะทางสังคม
ชีวิตความเป็นอยู่ สัมพันธ์กับลาว (เวียงจันทน์) หลายด้าน ถึงแม้ว่าบริเวณเหล่านี้
จะขึ้นอยู่กับไทยแล้วก็ตาม จนอาจกล่าวได้ว่าสังคมของคนในบริเวณดังกล่าวมีความ
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสังคมของคนลุ่มน้ำแม่น้ำโขง

๒. ความสัมพันธ์ด้านเชื้อชาติและภาษา ซึ่งมีองค์ประกอบของประชากร
ดังต่อไปนี้

ก) ลาว เป็นชนส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ มีทั้งหมดประมาณ ๔๕%
ของประชากรทั้งหมดในภูมิภาค^๑ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณ "เขตพื้นเมืองอีสาน"
ครั้งใหญ่ด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

๑) หนีภัยทางการเมือง เช่น เมื่อครั้งอพยพตามท่านพระครู
โพนสะเม็กในปี ๒๑๓๓ และการอพยพของเจ้าพระวอพระตา เจ้าฟ้าขาวในราวปี
๒๓๐๓

๒) ถูกกวาดต้อนเกลี้ยกล่อม เข้ามาภายหลังสงครามปี ๒๓๒๑
เมื่อครั้งเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพไปปราบเวียงจันทน์
และกวาดต้อนมาอีกครั้งภายหลังการปราบกบฏ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในปี ๒๓๖๔
โดยนำมากระยายไว้เป็นหย่อม ๆ ในฝั่งขวาแม่น้ำโขง

^๑ไพฑูรย์ มีกุล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสานสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (บรรณกิจเทศดั่ง ๒๕๑๗) หน้า ๑ อ้างจาก

Charles F. Keys "Isan and Regionalism" P. 2

ภาษาที่ชนชาตินี้ใช้เป็นภาษาลาว (ไทยอีสาน) ซึ่งมีพื้นฐานของภาษา มาจากภาษาลาวเวียงจันทน์ แม้ว่าปัจจุบันจะมีสำเนียงและรูปอักษรที่ใช้เขียนแตกต่างกันบ้างแต่ก็ยังคงมีหลักการเขียนอย่างเดียวกัน ซึ่งปัจจุบันภาษาลาว (ไทยอีสาน) ยังคงมีเฉพาะภาษาพูด ภาษาเขียน หรือรูปอักษร นั้น จะใช้เฉพาะในการเขียนลง ใบลานที่เรียกว่าอักษรธรรม เท่านั้น ลักษณะของภาษาลาว (ไทยอีสาน) เปรียบเทียบกับไทยกลางและลาว ได้ดังนี้คือ^๑

<u>อักษรธรรม (อีสาน)</u>	<u>อักษรลาว</u>	<u>เสียงสำเนียงอีสาน</u>	<u>ความหมายไทย (กลาง)</u>
๒๖	๒๖	เมีย, (เมื่อ)	กลีบ
๑๐	๑๐	ไว	เร็ว
๖๓๓	๖๓๓	เฮ็ด	ทำ

ข) ข้า เป็นชนอีกเผ่าหนึ่งที่มีมากใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" โดยเฉพาะ ในระยะที่ฝั่งซ้ายยังไม่ตกเป็นของฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๖ เนื่องจากจำปาศักดิ์ เป็นดินแดนของพวกข้าที่กษัตริย์ขอมมาปกครอง และในสมัยต่อมาเมื่อกษัตริย์เชื้อสาย เวียงจันทน์มาปกครองแทน "ข้า" ในภาษาลาวหรือไทยอีสาน หมายถึง "ข้า" ข้าทาสบริวาร ทั้งนี้เพราะชนเผ่านี้ต้องส่งส่วยข้าวหิซไว้ สิ่งของแก่กษัตริย์และ ท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางมาแต่โบราณ และถือพวกนี้เป็นข้าแผ่นดิน^๒

^๑ สวัสดิ์ วิเศษวงษ์ ตำราเรียนอักษรโบราณ (วงษ์สว่าง ๒๔๒๔) หน้า ๗๖-๗๘.

^๒ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ราชอาณาจักรลาว (ก้าวหน้า ๒๕๐๓) หน้า ๔๐.

ชาวข่าเรียกตัวเองหลายอย่าง เช่น วะ ระ แด บรู พนัง และ กวย ฯลฯ ข่ามีเชื้อสายเดียวกับพวกละว้าหรือลัวะ ดังปรากฏในหลักฐานของจีนที่เรียกชนที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีนว่า ละว้า หรือ ข่าวะ เป็นต้น^๑ ข่าแบ่งออกเป็น ๒ พวกคือ

๑) ข่าทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้แก่คนที่อาศัยตามเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของเจ้าปาศักดิ์ทั้งหมด แยกเป็นหลายพวกคือ ข่าระแด ข่าวะ ข่าบรู ข่าซิด ข่ากวย (กวย)

๒) ข่าทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

(ก) ส่วย หรือเขมรป่าดง ได้แก่ชนเผ่าที่อาศัยอยู่บริเวณสุรินทร์ สังขะ ชุขันธ์ ศรีสะเกษ ตลุง (ประโคนชัย) และ อุบลราชธานีบางส่วน ชนเผ่านี้เรียกตัวเองว่า กวย แปลว่า คน^๒ ที่เดิมอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเขตเมืองอัตปือ แสนปาง สารวัน อพยพเข้าอยู่ในเขตประเทศไทยเมื่อใดไม่ปรากฏ ชาวไทยอยุธยาเรียกชนเผ่านี้ว่า เขมรป่าดง ชาวไทยกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ ๓ เรียกชนเผ่านี้ว่า ส่วย ส่วนชาวลาวเมืองอุบลแยกข่าเผ่านี้เป็น ๒ พวกคือ^๓

^๑พระยาอนุমানราชธน "คำนำ" เรื่องท้าวรุ่งท้าวเรือง หน้า ๔

อ้างถึงในจิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำว่า สยาม ไทย-ลาว ขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ (ดวงกมล ๒๕๒๔) หน้า ๔๔๔.

^๒จิตร ภูมิศักดิ์ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๒๗.

^๓ขุนมหาวิไชย เรื่องไปเที่ยวหัวเมืองลาวตะวันออก (วชิรญาณ ๒๔๔๔) หน้า ๒๔-๒๕. และปฐม คเนจร "ภาคผนวก" เรื่องเดียวกัน ในพงศาวดารหัวเมืองอีสาน หน้า ๕๑.

(๑) เขมรส่วย คือพวกที่อาศัยอยู่ติดกับ
เขตแดนเขมร^๑ และมีภาษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีตามแบบเขมร
เป็นส่วนใหญ่

(๒) ลาวส่วย คือพวกที่อาศัยอยู่ติดกับเขต
แดนของลาวจึงมีภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีของลาวปะปนอยู่ เป็นส่วนใหญ่
จนลักษณะทั่วไปจะกลายเป็นลาว

ภาษาส่วย เป็นภาษาที่ดัดแปลงมาจากภาษาส่วยเดิม ภาษาเขมร
ภาษาลาว ปะปนกัน โดยพูดสำเนียงส่วย ฉะนั้นในภาษาพูดของส่วยที่อยู่ใกล้เขตลาว
ก็จะพูดภาษาลาวมีวัฒนธรรมแบบลาวส่วนใหญ่ ส่วนที่อยู่ใกล้เขมรก็จะพูดภาษาเขมร
มีวัฒนธรรมเขมรปะปน เป็นส่วนใหญ่เช่นกัน ส่วยที่ยังคงรักษาวัฒนธรรม ภาษาของ
ตัวเองไว้นั้นยังมีไม่มากนัก เรียกพวกนี้ว่า "เยอ"^๒ คนที่พูดภาษาส่วยลาวจะอาศัย
อยู่ในบริเวณราชไศล กันทรารมย์ ศรีสะเกษ และเขตอำเภอพยุหะคีรี จังหวัด
มหาสารคาม และชายแดนจังหวัดอุบลราชธานี คนที่พูดภาษาส่วยเขมรจะอาศัยอยู่
ในเขตบุรีรัมย์

^๑ส่วยส่วนใหญ่จะอยู่ฝั่งใต้ของแม่น้ำมูลทั้งสิ้น อยู่ต่างหากไม่ปะปนกับชาว
พื้นเมืองชาวเขมรในจังหวัดสุรินทร์ บริเวณที่อยู่เป็นพื้นที่ป่าดงระหว่างแม่น้ำมูล
กับเทือกเขาตงรัก จิตร ภูมิศักดิ์ ความเป็นมาของคำว่าสยาม ไทย ลาว ขอม และ
ลักษณะสังคมหรือชนชาติ หน้า ๔๓๖ .

^๒เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓๗ .

สุรินทร์ ศรีสะเกษ^๑ ดังตัวอย่างดังนี้คือ^๒

<u>ภาษาไทยกลาง</u>	<u>ภาษาอีสาน</u>	<u>ภาษาเขมร</u>	<u>ภาษาส่วย</u>
ปลาหู	-	-	อากาศ
ผัก	-	-	เบื่อนผัก
หน้าต่าง	บ่องเอี่ยม	-	พล่องขี้ม
เบ็ด	-	เตียบ	เตียบ
กางเกง	-	คอ	คอ

(ข) บรู^๓ เป็นชนเผ่าข่าเผ่าหนึ่งที่อพยพเข้ามา

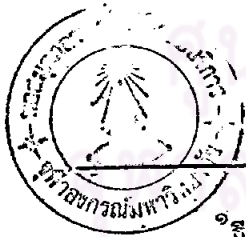
จากฝั่งซ้ายมาทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลังสุดคือประมาณ ๙๐-๔๐ ปีที่ผ่านมา เรียกตัวเองว่าบรูถิ่นเดิมอยู่บริเวณป่าเขา อยู่ทางตอนเหนือของราชอาณาจักรลาว ต่อมาได้เคลื่อน

^๑ศูนย์ภาษาอังกฤษทบวงมหาวิทยาลัย แผนที่ภาษาในประเทศไทย ๒๕๒๐
และ เจอริ เกนีย์ และธีรพันธ์ ล.ทองคำ คู่มือแผนที่ภาษาในประเทศไทย
(ฉบับโรเนียว) หน้า ๔-๑๑.

^๒ธีรพันธ์ คอกลงา เรื่องราวของส่วยในประเทศไทย
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕๑๒) หน้า ๕

^๓ธีรพันธ์ ล.ทองคำ และสีฟ้า พจนานุกรม บรู-ไทย-อังกฤษ (โครงการวิจัยภาษาไทยและภาษาถิ่นต่าง ๆ ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๓) หน้า ก. ข.

ย้ายลงมาทางใต้ข้ามทะเลบ่อง ทะเลมวน และแม่น้ำเซเมือง เซเหียงมาอาศัยอยู่
 • ในแถบเขาลำพား เขากันไคแก้ว และห้วยโป่ง (โคม บ็อง) ห้วยไม้ (โคม อะโมร) และห้วยน้ำตก (โคมฮันตรูช) ในที่สุดก็มาอยู่ที่โชนบก บริเวณบ้านหินตั้ง และบ้าน
 มางชุมในแขวง เมืองสุวรรณเขตของลาว ต่อมาอพยพมาอยู่หนองเบ็ก ซึ่งอยู่บนภูเขา
 "ภูกางเขื่อน" (เขาใหญ่ กิ่งซิป) แล้วอพยพต่อมาที่บ้าน เวินฮัน และห้วยเบ็น
 ในช่วงนี้ลาวตกอยู่ใต้อาณัติของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้ตั้งระบบการเสียดาซีแทน
 ล่ายจึงอพยพหนีมาอยู่ฝั่งไทยที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี
 จากนั้นก็แยกออกเป็น ๒ พวก คือ พวกที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา และพวกที่นับถือ
 ศิเจียง (เจียง) ต่อมาพวกที่นับถือศิเจียงอพยพไปตั้งอยู่บ้านหินครก แต่รัฐบาลไทย
 ไม่ยอมจึงต้องกลับมาอยู่บ้านเวินบึกเหมือนเดิม ปัจจุบันมีชนเผ่าบรูอยู่ ๒ หมู่บ้าน
 คือ พวกบ้านเวินบึก (บ้านเหนือและบ้านใต้) และบ้านท่าสัง นับถือพุทธศาสนาผสมกับ
 การนับถือผีต่าง ๆ เช่น ผีป่า ผีเขา ผีประจำตระกูลต่าง ๆ บรรพบุรุษพูดของตนเอง
 ยังไม่มีการผสมกลมกลืนกับภาษาลาว (ไทยอีสาน) เมื่อนำมาเทียบเสียงภาษาไทยและ
 ความหมายดังนี้คือ^๑

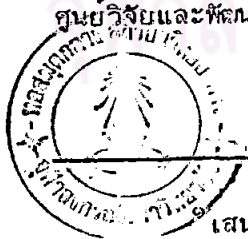
^๑ ชีรพันธ์ ล.ทองคำ และสีฟ้า พจนานุกรม บรู-ไทย-อังกฤษ

(โครงการวิจัยภาษาไทยและภาษาถิ่นต่าง ๆ ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๓) หน้า ก, ง, จ.

<u>ภาษาบุรี</u>	<u>ภาษาไทยกลาง</u>	<u>ภาษาบุรี</u>	<u>ภาษาไทยกลาง</u>
แจม	นก	กะ	กะ, ประมาณ
แจ่ม	เทียน	อ้อ	จ๋วน
จัน	ของ "ใคร"	ย็อง	โยนขึ้น, ขึ้นสูง
วิล	'ใบสัต "หมูน"	ว๊ะ	ขอยีบ (อาหาร)
ป้ง	สว่าง	มะ	ขอ
ปิ่น	ยิง	ประะ	เงิน
ตะ	ห้า	ปะ	ละลาย
รุ่ม	หมา	พะ	ฝน
ยะ	ฆ่าตัวตาย	จะ	ตัว, ลำตัว

ก) ภูโทหรือภูไท เป็นชนอีกเผ่าหนึ่งที่อาศัยอยู่ใน "เขตพื้นเมืองอีสาน"

มีมากตามบริ เวณอำเภอยายแดนที่ติดต่อกับจังหวัดมุกดาหาร สกลนคร นครพนม
 เข้มกิ่งอำเภอยาย และอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เขตอำเภอยานุมาน
 อำเภอยานาจเจริญ อำเภอยายราช จังหวัดอุบล คนเผ่านี้เริ่มอพยพเข้ามาในเขต
 ผังชวาแม่น้ำโขงราว ๆ ๑๓๐ ปีมาแล้ว ตั้งเดิมอยู่แถบนาบ้อยอ้อยหนู เขตสิบสอง
 จุไทย เหตุที่อพยพเข้ามาในเขตผังชวาแม่น้ำโขง เพราะถูกขับขับจากฝรั่งเศส
 นิสัยของชาวภูไทมีความขยันขันแข็ง มีอัสถ์ การแต่งกายใส่เสื้อดำ ผ้าถุงดำ
 และใส่ต่างหูเงินขนาดใหญ่ ไว้ผมมวย แต่ปัจจุบันถูกวัฒนธรรมลาวเข้าผสมผสาน
 กับวัฒนธรรมเดิมมาก ทำให้ลักษณะวัฒนธรรมเดิมเปลี่ยนไป จากการสำรวจของ
 ศูนย์วิจัยและพัฒนาการทางทหาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เห็นว่าทรงผมดั้งเดิมและการ

เสนอ นาระตล "ภูโท" อีสานคดี (พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์ไพศาลศิริ

๒๕๒๑) หน้า ๑๖๑ (ตามประชุมพงศาวดารภาค ๑๑ ว่า นาน้อยอ้อยหนูกับเมืองแดง
 หรือแดนเป็นเมืองเดียวกัน)

ใส่ต่างหู เงินขนาดใหญ่จะพบเฉพาะในหญิงสูงอายุ บริเวณบ้านอุดมอด อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ และบ้านโพนทอง อำเภอเวียงนคร จังหวัดนครพนม^๑

ภาษาผู้ไทจะมีเฉพาะภาษาพูด มีลักษณะเหมือนภาษาของพวกลื้อและลาวทางตะวันออกปะปนอยู่ด้วย แต่ส่วนมากจะออกคล้ายเสียงในภาษาพวน^๒ และจากหลักฐานเก่าปรากฏว่าพวกผู้ไท มีตัวหนังสือของตัวเองโดยใช้พู่กันจีนแต่เขียนแบบอักษรไทย มีสระอยู่บนบ้างล่างบ้างตามแบบไทยเดิม^๓ แต่ปัจจุบันชาวผู้ไทมีเฉพาะภาษาพูดดังตัวอย่างดังนี้คือ^๔

<u>ภาษาไทยกลาง</u>	<u>ภาษาผู้ไท</u>	<u>ภาษาไทยกลาง</u>	<u>ภาษาผู้ไท</u>
ใหม่	เหมือ	สี	สี
หมา	หมา	แดง	แดง
ขา	หา	กิน	กิน
พ่อ	ผอ	ดาว	ด้าว
เข้ม	เห้ม	ไอ	ไอ๋
ตาย	ต้าย	ไข่	ไข่
หัว	โท	แม่	แพม

^๑ศูนย์วิจัยและพัฒนากาฬสินธุ์ทางกองบัญชาการทหารสูงสุด จังหวัดนครพนม
สภาพสังคมคู่มือประจำจังหวัดนครพนม เล่ม ๒ (ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๐) หน้า ๒๔๒๐.

^๒เอ คาร์ และเพื่อน ชาติวงศ์วิทยาว่าด้วยชนชาติเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทย (อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๐๔) หน้า ๓๖.

^๓พระยาอนุমানราชชน นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑ (โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น ๒๕๑๖) หน้า ๔๔.

^๔โรไลวรรณ ชนิษฐานันท์ ภาษาผู้ไท (โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ ๒๕๒๐) หน้า ๑๐-๑๑.

๓. ความสัมพันธ์ทางความศรัทธา ความเชื่อและชีวิตความเป็นอยู่

ได้กล่าวแล้วว่าคนในบริเวณ "ของขึ้น เมืองอีสาน" มีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติภาษาอย่างใกล้ชิดกับคนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จึงย่อมมีผลทำให้ความศรัทธา ความเชื่อและชีวิตความเป็นอยู่ของคนทั้งสองฝั่งโขงละม้ายคล้ายคลึงกัน นับตั้งแต่สังคมแบบเกษตรกรรม มีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ชีวิตประจำวัน ขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก ฉะนั้นจารีตประเพณีหรือกฎของสังคมจึงขึ้นอยู่กับธรรมชาติด้วย เช่น ฝนตก แดดออก ลม พายุ ความแห้งแล้ง หรือความอุดมสมบูรณ์ เพราะชนกลุ่มนี้เชื่อว่าทุกสิ่ง เกิดมาจากธรรมชาติ และต้องเป็นไปตามธรรมชาติซึ่งผู้ให้กำเนิดธรรมชาติก็คือแกน แกนเป็นผู้สร้างมนุษย์ สร้างโลก และทุกสิ่งในโลก แกนคือพระอินทร์หรือผีฟ้า รั้ได้ทุกอย่างและบันดาลได้ทุกสิ่ง แม้ความทุกข์หรือความสุข^๑ ด้วยความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้เกิดพิธีกรรม การบวงสรวง บูชา บนบาน ศาลกล่าวแดนขึ้น เพื่อขอให้เป็นไปตามที่มนุษย์ต้องการ

นอกจากความเชื่อเรื่องแกนแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผีจำนวนมาก เช่น ผีป่า ผีเขา ผีเทวาอารักษ์ ผีเปรต ผีให้ร้าย ดังปรากฏในหลักฐานว่า

"... พวกลาวนับถือผีหลายประเภท เช่น ผีป่า ผีลोक ผีให้ร้าย (ผีเอบ) และผีอารักษ์เทวดา"^๒

^๑ประชุมพงศาวดารภาค ๗๐ นิทานเรื่องขุนบรม (องค์การคำคุณุสสภา ๒๕๑๒) หน้า ๗๔.

^๒สังฆราชपाल เลอแก้วซี่ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (ก้าวหน้า ๒๕๑๖) หน้า ๓๖.

นอกจากผีป่า ผีเขาแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษอีก เช่น ผีปู่ตา (ผีประจำหมู่บ้าน) ผีตาแฮก (ผีประจำที่นา) ผีแม่เหล็กดี หลังกเมือง (ผีประจำเมือง หรือตระกูลของเจ้าเมือง) ผีพ่อ ผีแม่ ซึ่งข้อปฏิบัติต่อผี โดยเฉพาะ ผีพ่อ ผีแม่ นั้น มีปรากฏในนิทานขุนบรมว่า^๑ เมื่อพ่อแม่ตายให้นำไปฝังหรือเผา แล้วปลูกบ้านค้อมไว้ให้สังน้ำ ข้าว แก่พ่อแม่ทุกวัน ให้ยึดมั่นในจาริตประเพณีเก่าแก่ที่มีมา ไม่ให้เลิกร้าง ผู้ใดทำลายหรือละทิ้งแนวปฏิบัติที่มีมาแต่โบราณนั้น จะต้องฉิบหายหรืออย่าให้มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งโลกนี้และโลกหน้า เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลในชีวิตประจำวัน คตินิยมและความเชื่อต่าง ๆ ก็ฝังงอกติดมา ผสมผสานกับความเชื่อในแนวทางพุทธศาสนาด้วย เช่น การทำบุญให้ทานเพื่อชีวิตจะได้สุขสบายในโลกหน้า หรือจะได้ไปเกิดในโลกพระศรีอารีย์ (โลกทิพย์ หรือโลกที่มีแต่ความอุดมสมบูรณ์) จากความเชื่อที่ประพุดติปฏิบัติกันตลอดมาแต่สมัยโบราณ จึงกลายเป็นจาริต (ฮิต) ประเพณีให้คนรุ่นต่อมาประพุดติปฏิบัติตาม โดยกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนซึ่งเรียกว่า ฮิต-คอง ซึ่งมีลักษณะการผสมผสานทั้งคติเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และคติความเชื่อดั้งเดิม ฉะนั้นการดำรงชีวิตในสังคมนั้นจึงต้องอยู่ในระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้คือ

ก) การปฏิบัติตนตามข้อห้าม "ชะล่า"^๒ ซึ่งถือเป็นข้อห้ามไม่ให้ประพุดติปฏิบัติ เพราะถ้าใครปฏิบัติฝ่าฝืนข้อห้ามนั้น จะได้รับอันตรายหรือเป็นอัมภงคผลแก่ผู้ฝ่าฝืน แต่ข้อห้าม (ชะล่า) ดังกล่าว หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามไม่ถือว่า

^๑ประชุมพงศาวดาร ภาค ๗๐ "นิทานขุนบรม"

^๒ดูภาคผนวก ก.

ผิดกฎของสังคม ทั้งนี้เพราะการจะปฏิบัติตามหรือไม่นั้น ผลย่อมตกอยู่ที่ผู้ไม่ปฏิบัติตามนั่นเอง เช่น - นั่งขวางประตูบ้าน บันได ชะล่า - สามีไม่อยู่บ้าน ภรรยาไล่เสื่อแคง ชะล่า ฯลฯ

ข) การปฏิบัติตามคองหรือครรลอง คองธรรม^๑ คือการปฏิบัติตามแนวทางที่ดีที่สังคมกำหนดไว้ ซึ่งแนวทางปฏิบัติที่ท่านกำหนดเอาไว้ ๑๔ แนวทาง (ทอง) เพื่อความสบายของครอบครัว ชุมชน สังคม และบ้านเมือง สารสำคัญที่ปรากฏขึ้นคองสิบสี่นี้ล้วนเป็นปรัชญาทางพุทธศาสนาและราชธรรม ๑๐ ประการ สำหรับเป็นข้อเตือนใจให้ผู้ปกครอง เสนาอำมาตย์ ท้าวพระยา ตลอดจนสามัญชนธรรมดา ในฐานะพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เขย สะใภ้ ลูกหลาน พระสงฆ์ เพื่อให้ประพฤติอยู่ในครรลองคองธรรม เพื่อความสงบสุขของครอบครัว สังคม บ้านเมือง พร้อมกันก็ไม่ให้ลืมประพฤติปฏิบัติตามฮิตสิบสอง (การทำบุญใน ๑๒ เดือน) ด้วย

ค) การปฏิบัติตามฮิต (จาริต)^๒ ใ้แก่ประเพณี ๑๒ เดือน ซึ่งกำหนดหรือบัญญัติไว้ให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติอย่าได้ขาด หากไม่ปฏิบัติตามถือว่าผิดกฎของสังคม และจะต้องไม่รับการลงโทษจากสังคม กล่าวคือสังคมไม่ยอมรับผู้ทำผิดฮิตนั้น ๆ และตามคติโบราณ ตามที่ปรากฏในนิทานจุนบรมที่แกนสั่งสอนไว้ดังกล่าวข้างต้น ฮิตทั้ง ๑๒ นี้จะมีพิธีกรรมทั้งเกี่ยวกับพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และคติความเชื่อเกี่ยวกับผี วิญญาณ แถน ปะปนกันไปทั้ง ๑๒ เดือน โดยแยกตามลักษณะพิธีกรรมดังนี้คือ

^๑อุภาคผนวก ข.

^๒อุภาคผนวก ค.

๑) พิธีกรรมอันเนื่องมาจากพุทธศาสนา เช่น เดือน ๑ ทำบุญเข้ากรรม เพื่อนิมนต์พระเข้ากรรมปลงอาบัติ เดือน ๒ ทำบุญเลี้ยงพระเรียกทำบุญอุฎฉานข้าว เดือน ๓ ทำบุญเปิดปากเล่า (ฉางข้าว) โดยทำบุญเลี้ยงพระที่บ้านหรือนำข้าวไปให้ทานและทำบุญข้าวจี เดือน ๔ ทำบุญพระเวส (มหาชาติ) เดือน ๕ ทำบุญขึ้นปีใหม่ สรงน้ำพระ เดือน ๖ ทำบุญบังไฟ เดือน ๗ ทำบุญตัดปัดคเคียนหรือทำบุญเบิกบ้าน เดือน ๘ ทำบุญเข้าพรรษา เดือน ๙ ทำบุญข้าวประดับดิน เดือน ๑๐ ทำบุญข้าวสาก (สลากภัต) เดือน ๑๑ ทำบุญออกพรรษาและทำบุญปราสาทผึ้ง เดือน ๑๒ ทำบุญแข่งเรือลอยประทีปโดยไฟ

๒) พิธีกรรมอันเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์หรือทำเพื่อความเป็นมงคลต่าง ๆ เช่น

(ก) พิธีการบายศรีทำขวัญต่าง ๆ เช่น (๑) บายศรีสู่ขวัญข้าว เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแม่โพสพและเป็นมงคลแก่ข้าวที่ทำได้ ในทำนองปีหน้าก็ได้ ข้าวมากอย่างเช่นปีนี้ อีก นิยมทำกันในเดือน ๒ พร้อมกับการทำบุญอุฎฉานข้าว

(๒) บายศรีสู่ขวัญนาค เพื่อเป็นมงคลแก่นาคที่จะบวชเป็นพระ นิยมทำกันมากพร้อมกับบุญพระเวสในเดือน ๓ หรือเดือน ๔ และก่อนพระเข้าพรรษา^๑ พร้อม ๆ กับการบายศรีสู่ขวัญพระที่จะหุดสรอง นอกจากนั้นก็มีการทำบายศรีสู่ขวัญเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองหรือลูกหลาน หรือแขกที่เดินทางไกลหรือจะเดินทางไกล พิธีบายศรีสู่ขวัญในวันมงคลต่าง ๆ เช่น พิธีแต่งงาน เป็นต้น

^๑ การบวชนาคในเขตพื้นที่เมืองอีสานหรือหัวเมืองลาว นิยมทำกันในช่วงเดือน ๓ หรือเดือน ๔ ซึ่งตรงกับงานบุญพระเวสมาก ส่วนการบวชก่อนหน้าการเข้าพรรษาเพิ่งนิยมกันในระยะหลัง จุดมุ่งหมายเพื่อให้บวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยตลอดพรรษานั้นเอง

(ง) พิธีกรรมเช่นบวงสรวง เช่น การแห่แห่นในการ
ทำบุญบั้งไฟ

(ค) พิธีกรรมเกี่ยวกับการสะเดาะเคราะห์ต่าง ๆ คือ
สะเดาะเคราะห์ให้คนที่พบกับความโชคร้ายต่าง ๆ เช่น โคนควายชวิด ตกน้ำ
ตกต้นไม้ ฯลฯ

๓) พิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องมาจากความเชื่อดั้งเดิม เช่น เกี่ยวกับ
ภูตผี วิญญาณ ต่าง ๆ เช่น

(ก) ประเพณีการทำบุญเลี้ยง-ผี เช่น ผีปู่ ตา ผีแม่เหล็ก
เหล็กเมือง ผีตาแฮก ผีเรือน ในเดือน ๗ หรือบวงสรวงแกนเพื่อให้ฝนฟ้าตก
ตามฤดูกาลในเดือน ๖

(ข) ประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญข้าวประดับดิน เพื่อเลี้ยงผี
ทั่วไปและพระแม่ธรณีในเดือน ๘

(ค) ประเพณีการทำบุญส่งเปรต (ผี) โดยเอาข้าวไป
เลี้ยงเปรตในเดือน ๑๐

(ง) ประเพณีแข่งเรือลอยประทีปโคมไฟ เพื่อบูชาพระแม่
คงคาและอุสภยานาค ๑๐ ตระกูลในเดือน ๑๒ เป็นต้น

นอกจากพิธีกรรมที่กำหนดไว้ให้ปฏิบัติใน ๑๒ เดือนแล้วยังมีประเพณี
หรือพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ทำเฉพาะเหตุการณ์อีกหลายอย่าง เช่น ประเพณีการทำบุญ
ชำระ (ชำระ) เมื่อเกิดเหตุเภทภัยในบ้านเมืองหรือเกิดอุพพิภพภัยต่าง ๆ
เช่นฝนฟ้าตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล ก็ทำพิธีกรรมการแห่นางแมวขอฝน หรือตอกเสา
หลักเมือง เป็นต้น

ง) การปฏิบัติตามข้อบัญญัติหรือข้อกำหนดของสังคม หรือที่เรียกว่า กฎหมายของบ้านเมือง ซึ่งถือว่าเป็นข้อบังคับที่ทุกคนในสังคมต้องปฏิบัติ หากฝ่าฝืน จะต้องได้รับการลงโทษหรือปรับไหม การลงโทษจะมีหลายลักษณะ เช่น การเสีย ค่าผี หรือเสียค่าปรับตามระเบียบเมือง การชดใช้ค่าเสียหายทั้งนี้เพื่อทำให้การ ดำเนินชีวิตของคนในสังคมเป็นไปอย่างสงบสุข ซึ่งข้อปฏิบัติตามกำหนดกฎหมาย ดังกล่าวนี้จะออกมาในรูปลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณี จึงไม่มีการบันทึกเป็น ลายลักษณ์อักษร แต่เป็นข้อตกลงที่คนในสังคมยอมรับร่วมกัน ผู้อาวุโสในสังคมจะ เป็นผู้ตัดสิน หากตกลงกันไม่ได้ก็ให้นายบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ตาแสง (กำนัน) หรือ เจ้าเมืองกรมการ เป็นผู้ตัดสิน ซึ่งข้อบัญญัติดังกล่าวมีปรากฏในลักษณะกฎหมาย ของหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวกับเรื่องสัตวารักษกิจดังนี้คือ^๑

... สัตวารักษกิจ ผู้ใดมิได้ผูกขำม้าโคกระบือในเวลากลางคืน หรือผูกแล้วแต่หลุดหลักแหล่งไป ในเทศกาลที่ราษฎรลงมือตักกล้า คำมา กำหนด แต่เดือน ๖ ขำแรมไปถึงเดือนอ้ายขำขึ้น

- ถ้าขำม้าโคกระบือไปกินข้าวกล้าของผู้ใดในเวลากลางคืน ต้องปรับ ของใช้ข้าวกล้าคืนตามจำนวน
- ถ้าไปกินข้าวกล้าที่มีห้องหรือองกรวางต้องปรับ เป็นเม็ดหรือพ่อนตาม มากและน้อย
- ถ้าไปเหยียบย่ำลานข้าวหรือกินเมล็ดข้าวหรือฟางและขนกองข้าวต้องปรับ ให้เสียข้าวตามมากและน้อยที่เสียไป และปรับทำขวัญข้าวคือไก่ ๑ ตัว เหล้า ๑ แก้ว เป็นเครื่องบายศรีสู่ขวัญข้าว

^๑กรมศิลปากร ลัทธิธรรมเนียบต่าง ๆ หน้า ๔๔-๔๕.

- หากจัว โค กระบือ ช้าง ไปกินกล้า เรือกสวน เจ้าของสวน นา ไร่ ไร่ก็ตี เจ้าของไม่ได้ติดตามภายใน ๗ วันก็ตี ๑ เดือนก็ตี หรือ ๓ เดือนก็ตี ช้างม้า โค กระบือ นั้นถือว่า "จำพลัด" ต้องตกเป็นของเจ้าเมืองกรมการทั้งสิ้น
- ถ้าช้างม้า โค กระบือ ผู้ใดไปชนโค กระบือ ผู้อื่นที่ผูกไว้ ถ้าตายให้ใช้ค่าโค กระบือ นั้นเต็มราคา
- ถ้าฆ่าหูก ตาบอด ให้แบ่งราคาโค กระบือ เป็นสามส่วน ให้ใช้เสีย ๑ ส่วน และให้รักษาพยาบาลจนหาย
- ถ้าสุนัขของใครดูเี่ยวกัคลูกโค ลูกกระบือนั้นตายให้ใช้ตามราคาเต็มของลูกโค ลูกกระบือ หากไม่ตายให้เสีย ๑ ใน ๓ ส่วน และให้รักษาพยาบาลให้จนหาย แต่ถ้าหากเป็นสุนัขไม่มีเจ้าของพลัดหลงมาไม่มีความผิดอะไร...

จากลักษณะเชื้อชาติภาษา วัฒนธรรมนิยมที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เมืองอีสาน เป็นชนที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแทบทั้งสิ้น แม้ว่าก่อนการเสียดินแดนจำปาศักดิ์ปี ๒๔๓๖, ๒๔๔๗ นั้น ชนเผ่าข่าจะเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนมากในเขตพื้นที่เมืองอีสานก็ตาม แต่เนื่องจากชนชั้นผู้ปกครองเป็นชนชาติลาว ประกอบกับวัฒนธรรมลาวเป็นวัฒนธรรมที่สูงกว่าวัฒนธรรมอื่น จึงทำให้บริเวณดังกล่าวรับวัฒนธรรมลาวไปโดยปริยาย แม้ว่าภายหลังเมื่อราชวงศ์จักรีใช้นโยบายสร้างเมืองในเขตนี้แล้วแต่เพราะประชาชนและผู้ปกครองในเขตพื้นที่เมืองอีสานเป็นชนชาติลาว จึงทำให้ลักษณะเชื้อชาติ วัฒนธรรม ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ผูกพันกับฝั่งซ้ายมาโดยตลอด

ข. ประวัติศาสตร์ "เขตพื้นที่เมืองอีสาน" สมัยอยุธยาและธนบุรี

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของ "เขตพื้นที่เมืองอีสาน" เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากภาพเขียนสีตามผนังถ้ำต่าง ๆ^๑ ตามตำนานเชื่อกันว่าบ้านเมืองแถบนี้เกิดขึ้นมานานแล้ว ดังปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ และนิทานพื้นเมือง เช่น เรื่องผาแดงนางไอ่ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏว่าในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ "เขตพื้นที่เมืองอีสาน" ตกอยู่ใต้อิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมแบบทวาราวดีและขอม เพราะได้พบโบราณสถาน โบราณวัตถุ ทั้ง ๒ แบบกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้^๒ จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อิทธิพลของอาณาจักรลานช้าง เริ่มแผ่เข้ามาครอบคลุมใน "เขตพื้นที่เมืองอีสาน"

^๑กรมศิลปากร ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หน้า ๑๐-๑๓ และสุรพล คำรันทกุล "ภูผาแห่งความตายและภาพเขียนสีที่บ้านกุ่มริมฝั่งแม่น้ำโขง" วารสารศิลปวัฒนธรรม (ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๒๔) หน้า ๖-๑๖.

^๒ศรีศักร วัลลิโภดม "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖" วารสารเมืองโบราณ ๓(ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๑๔) หน้า ๔๗ และอนุวิทย์ เจริญศุกกุล "การศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" วารสารเมืองโบราณ ๓(ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๑๔) หน้า ๖๔.

- ✓ โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าฟ้าจัม^๑ พระองค์ได้ขยายอาณาเขต มาถึงบริเวณลุ่ม
- ✓ แม่น้ำโขงตอนใต้ถึงบริเวณบ้านกุ่ม (ร้อยเอ็ด)^๒ ภูพระยาฝ่อ (เพชรบูรณ์) และภู
- ✓ สามเส้า (คงพญาเย็น) อาณาจักรลานช้างมีอิทธิพลสืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าปรา
- ✓สาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา (๒๑๓๒-๒๑๔๙) ได้มีหลักฐานปรากฏว่าในราวๆ พ.ศ.
- ✓ ๒๑๔๑ มีกษัตริย์เชื้อสายขอมได้อพยพชาวจามและขอมมาตั้งบ้าน เมืองบริเวณบ้าน
- ✓“สร้างโอ” (กระดี่บ เมืองกลาง) ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของข้า เปลี่ยนนาม เมืองใหม่ว่า

มีหลักฐานปรากฏว่าในสมัยของพระเจ้าฟ้าจัม พระองค์ได้มีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับขอมในฐานะราชบุตรเขย และในสมัยของพระองค์สาม เรดรวบรวม อาณาจักรลานช้างให้เป็นปึกแผ่นได้สำเร็จ และมีความสัมพันธ์อันดีกับอยุธยา ดังปรากฏในหลักฐานว่า "...เขาหากแม่น้ำน้อยกันมาแต่ขุนภูโมพันเจ้าอยากได้บ้านเมืองให้เอาเขตแดน ภูสามเส้า (คงพญาเย็น) เมื่อเท้า (ถึง) แดนภูพระยาฝ่อพัน (โน้น)..." จากอุ้มคำ พิมวงศา เล่าเรื่องไทยลาว (โรงพิมพ์แสงศิลป์ ค.ศ. ๑๙๖๗. ๔๑๔ หน้า) หน้า ๔๑.

^๒ ประชุมพงศาวดาร ภาค ๗๐ "นิทานเรื่องขุนบรมราชา" (องค์การคำคุณศัพท์ กรมศิลปากร) เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๐.

"บ้านสร้างโอ สันนิษฐานว่าคงตั้งบ้านบริเวณที่มีลักษณะของบ่อคล้ายชันตักน้ำ หรือที่ตั้งบ้านมีบ่อขนาดชันตักน้ำ เพราะคำว่า สร้าง = บ่อน้ำ
โอ = ชันตักน้ำ"

"นครจำบากนากบุรีศรี"^๑ เป็นอิสระจากอาณาจักรลานช้าง^๒ และขอม จนกระทั่ง พุทธศตวรรษที่ ๓๓ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าเพ็ชรราชาแห่งกรุงศรีอยุธยา (๒๒๓๐-๒๒๕๖) ผนวกเมืองจันทน์ได้ยึดอำนาจและตั้งตนเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ (๒๒๓๔-๒๒๕๔) ระยะเวลาที่ราษฎรได้หลบหนีตามท่านพระครูโพนสะเม็ก^๓ เป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นตามรายทางทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลายแห่ง ที่สุดท่านพระครูได้รับมอบอำนาจการปกครองทั้งทางศาสนาจักรและอาณาจักรจากนางแพง เจ้าเมือง

^๑ ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ เล่ม ๓ พงศาวดารหัวเมืองอีสานและเดิม
วิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๑ (สมาคมสังคมศาสตร์บริษัท ๒๕๑๕) หน้า ๓๔.

^๒ ในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๑ (๒๐๙๐-๒๑๑๔) ได้ย้ายเมืองหลวงพระบางมาอยู่เวียงจันทน์ เพื่อหนีภัยจากหน้าจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (๒๒๐๒) อาณาจักรลานช้างได้แยกออกเป็น ๒ แคว้นคือหลวงพระบางและเวียงจันทน์ และในปี ๒๒๔๖ อาณาจักรลาวก็แยกเป็น ๓ แคว้นคือจำปาศักดิ์ (ลาวส่วนใต้) เวียงจันทน์ (ลาวกลาง) หลวงพระบาง (ลาวเหนือ)

^๓ สาเหตุที่เกิดความวุ่นวายขึ้นภายหลังพระเจ้าจूरียงศาธรรมิกราชนั้นสืบเนื่องมาจากพระองค์ไม่มีผู้สืบสันตติวงศ์ต่อมา เพราะในระยะเวลาที่พระองค์ขึ้นครองราชย์นั้น ได้กำจัดพระเชษฐาทุกองค์ซึ่งได้หลบหนีไปอยู่ในที่ต่าง ๆ เช่น นครพนม ญวน ฯลฯ แม้พระองค์จะมีราชบุตรคนหนึ่ง แต่เนื่องจากทำผิดประเวณีกับภรรยาของท้าวโก ข้าราชการบริพาร จึงถูกสังหารชีวิต เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์จึงไม่มีทายาทโดยชอบธรรมสืบแทน... จากประชุมพงศาวดาร ภาค ๒ "พงศาวดารลานช้าง" หน้า ๑๓๔.

นครจำปาศักดิ์นครศรีสัชนาลัยมากระทั่งถึงปี ๒๒๕๖^๑ ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (๒๒๕๑-๒๒๗๕) แห่งอยุธยา ท่านพระครูได้เชิญเจ้าหน่อกษัตริย์^๒ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์มาปกครองด้านอาณาจักรแทน ทรงพระนามว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร และได้เปลี่ยนนามเมืองใหม่เป็น "เมืองนครจำปาศักดิ์" หลังจากนั้นพระองค์ได้ร่วมปรึกษากับท่านพระครู พร้อมทั้งท้าวพระยามหาอำมาตย์ราชมนตรี จัดส่งข้าหลวงและลูกศิษย์ท่านพระครูไปดูแลรักษาบ้านเมืองต่าง ๆ ใน "เขตพื้นเมืองอีสาน"^๓ จนทำให้เขตแดนจำปาศักดิ์ขยายออกไปอย่าง

^๑ท่านพระครูอพยพจาก เวียงจันทน์ เนื่องจากพญาเวียงจันทน์ไม่ไว้วางพระทัย เพราะมีราชฎรนิยมท่านพระครูมาก ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าท่านอพยพมาจาก เวียงจันทน์ ในปีใด แต่เท่าที่พบมีหลักฐานปรากฏในตำนานอุรังคธาตุของพระเทพโมลี (แก้วกันโตภาโส) ว่าท่านพระครูได้มาบูรณะพระธาตุพนม ๒ ปี จึงแล้วเสร็จในปี ๒๒๓๕.

^๒ประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ เล่ม ๓ "พงศาวดารเมืองอีสาน" หน้า ๑๔๐.

(เจ้าหน่อกษัตริย์ เป็นลูกของพระนางสุมังคะธิดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช)

^๓แสดงให้เห็นว่าบริเวณเขตอีสานก่อนจำปาศักดิ์ปกครองนั้น มีการตั้งบ้านเมืองมาก่อนแล้วเพราะตามหลักฐานไม่ได้บอกว่าให้ข้าหลวงต่าง ๆ ดังกล่าวไปสร้างเมืองเพียงแต่ระบุว่าให้ไปดูแลรักษาบ้านเมืองนั้น ๆ

กว้างขวางคือ^๑

- ด้านตะวันออก เชียงใต้จัด เขตแดน เขมรบริ เวณ เมืองสะโตง , กัมปง สะวาย

^๑ เมืองขึ้นของจำปาศึกคีในระบะ พ.ศ. ๒๒๘๖ นั้น ปรากฏตามหลักฐาน ในพงศาวดารดังนี้คือ

- + ด้านใต้
 - เชียงแดงให้หัวพลปกครอง
 - บริเวณบ้านเพชร ตอน โขง แก่งหลี่ฝักกรัณฑ์ให้จารย์ หวดปกครอง
- + ด้านตะวันออก
 - บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มีเมืองมั่น (ลาระวัน) ให้หัวมั่นปกครอง
 - บริเวณ เมืองฮัทธิบือ ตะโปน(สิม) ให้จารย์โสมปกครอง
 - บริเวณ เมืองพินนง ให้หัวสุริยวงส์ปกครอง
- + ด้านเหนือและด้านตะวันตก
 - บริเวณโตน เจิมมิให้หัวหลวงบุตรพระละงุมปกครอง
 - บริเวณบ้านทุ่ง เรือยไปจนถึงยางสามต้น อันสามชวย หลักหอดยอคัย(กาฬสินธุ์) และดินแดนที่ติดต่อกับ เวียดนามและไทย (อยุธยา) ในเขตห้วยก้ากวาก ปากพะยุง เขต เมืองพินมาย ให้จารย์แก้วปกครอง
 - บ้านภูตหวาย (ศรีคอนดอนเดา) อำเภอรตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ให้ เชียงสาปกครอง

- ด้านตะวันออก (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) ถึงบึงขลา ปากคลอง ชะบา
คิดเขตแดนญวน

- ด้านตะวันตกถึง เมืองคอนเตา (บ้านอุททวายศรีคอนคอนเตา อำเภอ
รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์)

- ด้านเหนือนับจากบ้านกุ่ม (ร้อยเอ็ด) โขง เจียมไปถึงยางสามต้น
อันสามขวย หลักทอขอยอด (ตำบลภูท้าว อำเภอภูพานารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์)

อาณาเขตของจำปาศักดิ์ (เขตพื้น เมืองอีสาน) ดังกล่าวคงสภาพเรื่อยมา
ประมาณสมัยอยุธยาตอนปลายดินแดนเขตพื้น เมืองอีสานบางส่วนได้ตกเป็นของอยุธยา
โดยบังเอิญ เมื่อช้างหลวงได้หลุดลงไปในบริเวณ เขมรป่าดง พระที่นั่งสุริยาศ-
อมรินทร์ (๒๓๐๑-๒๓๑๐) โปรดเกล้าให้ข้าหลวงออกติดตามและได้รับความช่วย
เหลือจากหัวหน้าชาวเขมร (ส่วย)^๑ ช่วยจับช้างไว้และติดตามนำมาส่งถึงอยุธยา

^๑ชาวเขมรที่ปรากฏในพงศาวดารอีสานน่าจะเป็นชาวญวน (ข้าญวน) มากกว่า
ทั้งนี้เพราะจะสังเกต เห็นว่าชื่อเขมรดังกล่าวจะมีคำว่า "เชียง" นำหน้าเกือบทั้งหมด
ซึ่งคำว่า เชียงนี้ เป็นคำที่ใช้เรียกบุคคลซึ่ง เคยบวช เป็นสาม เณรมาก่อน อีกประการ
หนึ่งมีหลักฐานปรากฏว่า ในสมัยเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรแห่งจำปาศักดิ์ ได้ส่ง
ข้าหลวงไปปกครองศรีคอนคอนเตา (อุททวาย อำเภอรัตนบุรี) ชื่อ "เชียงสา"
และมาปรากฏในสมัยอยุธยาตอนปลายว่า เมืองศรีคอนคอนเตา (รัตนบุรี) มีหัวหน้า
ปกครองชื่อ "เชียงสี" ซึ่ง เชียงสีนี้อาจเป็นลูกหลานของ "เชียงสา" ในสมัยเจ้า
สร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรก็ได้ เพราะตามความเป็นจริงแล้วชนพวกที่อาศัยอยู่บริเวณนี้
เป็นชนเผ่าช่าที่เรียกตัวเองว่าญวน อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏ
คนลาวเมืองอุบลเรียกชนเผ่านี้ว่า ส่วย คือเขมรส่วย ลาวส่วย อยุธยาเรียกว่า เขมร
ป่าดง ชาวไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกว่าส่วย

พระองค์จึงโปรดเกล้าตั้งให้หัวหน้าชาวเขมรเป็นจุนนางชั้น "หลวง"^๑ กลับไปครองบ้านเมืองของตนและส่งส่วยงาช้าง ช้าง ช้าง ฯลฯ ก่อนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเล็กน้อย เมืองทุ่ง^๒ ได้แยกตัวจากจำปาศักดิ์มาขึ้นกับอยุธยาแทน แต่เนื่องจากอยุธยามีศึกติดพันอยู่กับพม่าจึงไม่มีเวลาจะสนใจเอาใจใส่หัวเมืองดังกล่าว เพียงแต่มอบหมายให้นครราชสีมาซึ่งมีฐานะเป็นเมืองพระยามหานครด้านตะวันออกเป็นผู้ดูแลแทน จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี ๒๓๑๐

ประมุขพงศาวดาร ภาค ๔ เล่ม ๓ "พงศาวดารเมืองอีสาน"

เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๘. หัวหน้าชาวเขมรดังกล่าว ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วย กลุ่มนี้ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระ" และยกฐานะบ้านเป็นเมือง คือให้ หลวงสุวรรณ (ตากะจะ) เป็นพระไกรภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมืองขุขันธ์ให้หลวงเพชร (เชียงมะ) เป็นพระยาสังขบุรี ศรีนครธวัจจะ เจ้าเมืองสังขะ ให้หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุ่น) เป็นพระสุรินทรภักดีณรงค์จางวาง เจ้าเมืองปทาสมันต์ (สุรินทร์) ให้หลวงศรีนครเตา (เชียงสี) เป็นพระศรีนครเตา เจ้าเมืองรัตนบุรี ทำราชการขึ้นกรุงเทพฯ.

^๒ เมืองทุ่งขอนันนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๑๔ พระยากรมท่าและพระยาพรหมเจ้าหลวงอยุธยา ได้ย้ายเมืองจากเมืองทุ่งมาตั้งอยู่ที่ตงช้างสาร และโปรดเกล้าฯ ตั้งชื่อเมืองใหม่เป็นเมืองสุวรรณภูมิ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นครองราชย์ ได้ประกาศตั้งเจ้าเมืองสุวรรณภูมิเป็นเมืองประเทศราช ๒๓๓๘ (๑๑๕๗) เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราช กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (สำนักนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๔) หน้า ๒๖.

✓ จากที่กล่าวมาจะ เห็นได้ว่าดินแดนบริเวณเขตพื้นที่เมืองอีสานได้ตกเป็นของ
อยุธยาแล้วบางส่วน คือดินแดนบริเวณเมืองทุ่งเรื่อลงมาจนถึงบริเวณเขมรป่าดง
และเขตพื้นที่เมืองอีสานจะตกอยู่ใต้อิทธิพลของไทยทั้งหมดในสมัยธนบุรี กล่าวคือภาย
หลังกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า พระเจ้าตากสินได้สถาปนารัฐธนบุรีขึ้นเป็นราชอาณาจักร
ของไทย บริเวณพื้นที่เมืองอีสานได้ตกเป็นของธนบุรีทั้งหมด สืบเนื่องมาจากเมือง
เวียงจันทน์เกิดการก่อกบฏชิงราชสมบัติกันขึ้นภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้า
ไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ ในที่สุดเจ้าพระวอพระตาสถาปนาพระเจ้าสิริบุญสาร^๑ ซึ่ง
เป็นหลานของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์
ได้สำเร็จ (๒๓๐๓-๒๓๒๑) ต่อมาเจ้าพระวอพระตาขอเป็นอุปราช แต่เจ้าสิริบุญ
สารไม่ยอม^๒ เจ้าพระวอพระตาจึงพากันอพยพมาตั้งบ้านเมืองอยู่บริเวณหนองบัวลุ่มภู

^๑พระเจ้าสิริบุญสารหรือองค์บุญมี พระนามอีกอย่างว่า "พระมหาบุญย
ไชยเชษฐาธิราช" มหาสิลา วีรวงศ พงศาวดารลาว หน้า ๑๖๔.
(เวียงจันทน์ : ๒๕๐๐ ภาษาลาว)

^๒เมื่อเจ้าพระวอพระตาได้สนับสนุนพระเจ้าสิริบุญสารขึ้นเป็นกษัตริย์
ปกครองเมืองเวียงจันทน์แทนพระอัยกาแล้ว เจ้าพระวอพระตาได้รับตำแหน่ง
เสนาบดี แต่เกิดไม่ปรองดองกัน เนื่องจากมีพวกประจบสอพลอยุยงให้พระเจ้า
สิริบุญสารไม่ไว้วางพระทัยพระวอพระตา พระเจ้าสิริบุญสารจึงขอบุตรหลานเจ้า
พระวอพระตาไปไว้ในราชสำนัก และให้ส่งลูกสาวไปเป็นหม่อมห้าม เจ้าพระวอ
พระตาไม่ยอม จึงปรึกษากันว่า "เวียงจันทน์นี้ร้อนเป็นไฟอยู่ไม่ได้แล้ว"
จึงพากันอพยพลงมาจากเวียงจันทน์ เต็ม วิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน . หน้า ๑๑๔.

พร้อมกับกลุ่มเจ้าผ้าขาวซึ่งซัดใจให้กับกษัตริย์เวียงจันทน์ เรื่องพระราชโอรสทำผิด
 ประเวณีกับหลานสาว ขณะที่เจ้าผ้าขาวและเจ้าพระวอพระตาทำสังสร้างบ้านเมือง
 ที่หนองบัวลุ่มภูให้เป็นนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานนั้น กรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่า
 พระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งกองทัพเข้ามาตามตีกลุ่มเจ้าพระวอพระตาและเจ้าผ้าขาวแตก
 พระตาตายในที่รบ เจ้าผ้าขาวอพยพข้าราชการลงมาตั้งที่บ้านผ้าขาวบ้านพรรณา
 (สกลนคร) เมื่อเจ้าผ้าขาวตาย เจ้าโสมมิตร หลานชายได้มาตั้งบ้านที่แก่งสำโรง
 (กาฬสินธุ์) ส่วนเจ้าพระวออพยพลงมาได้ และมาขออาศัยอยู่กับพระเจ้าองค์
 หลวงไชยกุมาร^๑ ที่คอนมดแดง ส่วนข้าราชการบางส่วนได้อพยพแยกย้ายกัน
 ไปสร้างบ้านสร้างเมืองต่าง ๆ เช่น บ้านสิงห์ท่า^๒ บ้านโคกโก่งดงพะเนียง

^๑พระเจ้าองค์หลวงไชยกุมาร เกิดวิวาทกับเจ้าอุปราชมรรณเทโว
 จึงหนีมาอยู่คอนมดแดง และอพยพกลับจำปาสักดิ์เมื่อปี ๒๓๑๑ เมื่อเจ้าอุปราชม
 ธรรมเทโวสิ้นพระชนม์

เดิม ภูมิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๒-๖๓.

^๒บ้านสิงห์ทานี้ เป็นบริเวณที่ข้าราชการและลูกหลานบางคนของเจ้า
 พระวอพระตาอพยพมาก่อนหนองบัวลุ่มภูจะแตกแล้ว กล่าวคือหลวงราชโสมภ
 ท้าวคำสู ท้าวคำสิงห์ ยกมาตั้งอยู่บ้านสิงห์โคก สิงห์ท่า เพื่อมาบำรุงไพร่พลไว้
 ในกาลครั้งนี้ เจ้าพระตาได้ฝากนางอุสาธิตาคณโฑของพระตาลงมาด้วย
 เดิม ภูมิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

บ้านเกษิม (เกษม)^๑ ฯลฯ ส่วนที่เหลือก็ติดตามพระเจ้าองค์หลวงกับเจ้าพระวอ ไปอยู่นครจำปาศักดิ์ แต่ไม่นานก็เกิดผิดใจกับพระเจ้าองค์หลวงอีก^๒ จึงอพยพมา อยู่ดอนมดแดงขอขึ้นกับนครราชสีมา เมื่อพระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวเจ้าพระวอ ผิดใจกับพระเจ้าองค์หลวงจึงส่งกองทัพมาปราบคอนมดแดงแตก เจ้าพระวอพร้อม ด้วยข้าราชการบริวารอพยพไปอยู่เวียงฆ้องทอง (บ้านดู่บ้านแก) และขอความช่วยเหลือ

๑ โศกโก่งดงพะเนียง และบ้านเกษิม (เกษม) และบ้านบริเวณใกล้เคียงนี้มีเชื้อสายพระวอพระตากงอพยพมาอยู่ในระยะก่อนที่พระวอจะอพยพไป จำปาศักดิ์ กับพระเจ้าองค์หลวง เพราะจากคำบอกเล่ากล่าวว่าคนบ้านน้ำคำ ตำบลนาสะไม อำเภอดงระการพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มหนึ่งได้อพยพมาจากบ้านเกษิม อำเภอดงระการพิชผล คนกลุ่มนี้เป็นเชื้อสายของเจ้าพระวอพระตากง คำบอกเล่า ของนางส่วย สิทธิระบุตร และนางปิง ฮิมหา บ้านน้ำคำ ตำบลสะไม อำเภอดงระการพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๒๐.

๒ เรื่องที่ขัดใจกับพระเจ้าองค์หลวงมีอยู่ว่า เมื่อพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมารเสด็จกลับจำปาศักดิ์นั้นได้สร้างเมืองใหม่ เจ้าพระวออาสาสร้างกำแพงเมือง ถวาย ฝ่ายพระโพธิสาราชกับพระศรีธรรมาศ เมืองโขงรับอาสาสร้างหอคำถวาย เมื่อสร้างเสร็จเจ้าพระวอได้ถามพระองค์หลวงต่อหน้าท้าวพระยาทั้งหลายว่า การที่ตนสร้างกำแพงถวายกับพระโพธิสาราช พระศรีธรรมาศสร้างหอคำถวายนั้น อันไหนประเสริฐกว่ากัน พระเจ้าองค์หลวงตรัสว่าการสร้างกำแพงเมืองก็ได้อยู่ ที่ป้องกันศัตรูหมุ่มา แต่หอคำนั้นดีกว่าหน้อยด้วยได้นั่งนอนคืนหลับเป็นที่สบาย เมื่อได้ฟังดังนั้นพระวอ เสียใจจึงพาแสนท้าวพระยาอพยพมาอยู่ดอนมดแดงและขอขึ้น กับนครราชสีมา

เพิ่มเติม วิชาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน . หน้า ๖๓-๖๔.

จากจำปาศักดิ์แต่จำปาศักดิ์ไม่สนใจ กองทัพเวียงจันทน์จึงตีเวียงจันทน์แตก
 เจ้าพระวอตายในที่รบ เจ้าฝ่ายหน้า เจ้าคำผง เจ้าพรหม หลบหนีออกมาได้แล้ว
 ส่งเหย้าแก้วท้ายช้าง เหย้าชั้นอาสารทมิโลกงฆมานครราชสีมาแจ้งข่าวกองทัพ
 เวียงจันทน์ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ออกทัพขึ้นไปขับไล่กองทัพเวียงจันทน์
 ฉะนั้นการที่พระเจ้าสิริบุญสารตอบขอบคุณที่ธนบุรีช่วยเกื้อหนุนส่งกองทัพนครราชสีมา
 ไปช่วยปราบข้า^๑ จึงน่าจะเป็นเรื่องเข้าใจผิดกันมากกว่า ทั้งนี้เพราะระยะนี้
 กองมดแดงขึ้นอยู่กับเมืองนครราชสีมาแล้ว และพระเจ้าสิริบุญสารเองก็ดำเนินการ
 เป็นสองฝักสองฝ่ายทั้งกับธนบุรีและพม่า โดยเฉพาะในปี ๒๓๑๖ กรุงธนบุรีจับ
 หนังสือของพม่าซึ่งไปสุพรรณบุรีไปถึงพระเจ้าสิริบุญสารนัดแนะกันลงมาที่ธนบุรี^๒ ซึ่ง
 ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีกลางแคลงใจมาก จึงได้มีพระราชสาส์นให้เวียงจันทน์
 แสดงตนให้เป็นฝ่ายไทยโดยชัดเจน แต่พระเจ้าสิริบุญสารยังหลีกเลี่ยงด้วยเหตุผล
 ต่าง ๆ หลายประการ ดังนั้นในปี ๒๓๑๘ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้
 เจ้าพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์ยกกองทัพเรือขึ้นไปขับไล่กองทัพเวียงจันทน์และ
 โจมดีจำปาศักดิ์ ทั้งนี้เพื่อเตรียมการตีเวียงจันทน์ในขั้นต่อไปนั่นเอง นับจากปี
 ๒๓๑๘ เป็นต้นมา เขตพื้นเมืองอีสานทั้งหมดก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของธนบุรี เมืองหลาย

ศูนย์วิทยพัชการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุสมัยธนบุรี เลขที่ ๑ ก. จ.ศ. ๑๑๓๓
 (๒๔๑๔) พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุสมัยธนบุรี เลขที่ ๑ ข. จ.ศ. ๑๑๓๓
 (๒๔๑๔) พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต

เมืองในเขตพื้นเมืองอีสานขอขึ้นกับธนบุรีโดยตรง เช่น กงข้างสาร (สุวรรณภูมิ)^๑ อัครกระบือ (อัครบือ) เมืองกุม (ร้อยเอ็ด)^๒ โดยเฉพาะภายหลังปี ๒๓๒๑ ที่กองทัพธนบุรีสามารถปราบเวียงจันทน์ได้สำเร็จ เป็นผลให้ครัวเมืองเวียงจันทน์ถูกกวาดต้อนมาไว้ตามเมืองต่าง ๆ เพื่อทดแทนครัวไทยที่ถูกพม่ากวาดต้อนไปในปี ๒๓๑๐ เช่น เมืองสระบุรี ราชบุรี ลพบุรี สุพรรณบุรี พิษณุโลก ฯลฯ ทำให้ธนบุรีมีกำลังพลและรายได้เพิ่มขึ้นจำนวนมาก^๓ ผลโดยตรงต่อเขตพื้นเมืองอีสานคือ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นหลายแห่ง เนื่องจากมีราษฎรหลบหนีภัยสงครามและถูกกวาดต้อน แม้จะไม่เด่นชัดนักก็ตาม เนื่องจากพระองค์ไม่มีเวลาเอาใจใส่เท่าที่ควร การตั้งเมืองโดยการเกลี้ยกล่อมหรือกวาดต้อนอพยพคนที่หลบหนีภัยสงครามมาจากฝั่งซ้าย มีปรากฏเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์จนนับได้ว่าเป็นนโยบายที่สำคัญของราชวงศ์จักรีต่อหัวเมืองลาว โดยเฉพาะในเขตพื้นเมืองอีสาน

^๑ในปี ๒๓๑๙ พระยากรมท่าและพระยาพรหมข้าหลวงสมัยอยุธยาขอย้ายเมืองจากเมืองทุ่งมาตั้งที่ตองข่างสารและขอขึ้นธนบุรี

^๒เดิม วิชาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๒ "ภาคผนวก"
หน้า ๔๐๔-๔๒๑.

^๓ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ เอกสารครอว์ฟอร์ด (โรงพิมพ์ศาสนา
๒๔๑๐) หน้า ๑๑๘-๑๓๓.

ค. ประวัติศาสตร์ "เขตพื้นเมืองอีสาน" สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัฐบาลไทยมีนโยบายที่จะสร้างเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้แข็งแรงยิ่งขึ้น^๑ โดยยกย้ายถ่ายเทพลเมืองจากฝั่งซ้ายมาตั้งบ้านเมืองทางฝั่งขวาแทน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลมีความประสงค์ที่จะเอาดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นดินแดนกันกระหนาบระหว่างไทยกับประเทศราช เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ โดยใช้นโยบายที่แยบยลและชาญฉลาดด้วยการแบ่งแยกแล้วปกครอง เพื่อลดอำนาจของเมืองประเทศราชทั้งสองลง โดยใช้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" เป็นสื่อในระยะแรกกล่าวคือ รัชกาลที่ ๑ ได้เริ่มนโยบายการสร้างเมืองในฝั่งขวาให้แข็งแรง

๑. กลุ่มเจ้าพระวอพระตาปกครองบริเวณเมืองแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลายและลุ่มแม่น้ำโขง

๒. กลุ่มเจ้าโสมพมิตรซึ่งเป็นเชื้อสายมาจากเจ้าผ้าขาว^๒ ปกครองบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสักจังหวัดกาฬสินธุ์

๓. กลุ่มเจ้าแก้วบรมข้าทูลวงเก่าเมืองจำปาศักดิ์ควบคุมบริเวณเมืองสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม

^๑เมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขตอิทธิพลของไทยคงมีเฉพาะในเขตพื้นเมืองอีสานกับหัวเมืองนครราชสีมา กล่าวคือยังไม่สามารถขยายอิทธิพลเข้าไปอย่างเต็มที่ในบริเวณแอ่งสกลนครได้จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ^{ระบบเบ็ดเตล็ด /} ภายหลังกับถือนุวงศ์ไทยจึงสามารถขยายอิทธิพลเข้าครอบคลุมดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างเต็มที่ และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบางส่วน

^๒เจ้าผ้าขาวได้อพยพจากเวียงจันทน์พร้อมเจ้าพระวอพระตา ภายหลังหนองบัวลุ่มภูแตก ได้แยกย้ายกันอพยพ เจ้าผ้าขาวได้อพยพไปทางสกลนครตั้งบ้านอยู่บริเวณบ้านผ้าขาว บ้านพรหม

เดิม ภูมิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

กลุ่มเจ้าเมืองดังกล่าวใครพาสัตว์พรคพวกไปตั้งถิ่นฐานแห่งใด เป็นหลัก
แหล่งจนเป็นชุมชนก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นเมืองขึ้น และตั้งตำแหน่งการปกครอง
ตามแบบลาว ดังปรากฏในหลักฐานการชี้แจงเกี่ยวกับการตั้งเมืองในสมัยรัชกาล
ที่ ๑ ว่า

... ครั้นสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๑... เมืองลาวและเมือง
เขมรป่าดงซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้น เมืองนครราชสีมาอยู่ระหว่างแดนประเทศราช
เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกลี้ยกล่อมพวกท้าวพระยา
ในท้องที่ให้ไปตั้งภูมิลำเนาตามที่ซึ่งสมควรจะบำรุงให้เกิดประโยชน์ได้
ใครพาสัตว์พรคพวกไปอยู่เป็นหลักแหล่งจนเป็นประชุมชนขึ้น ณ ที่ใด
ก็โปรดเกล้าฯ ตั้งที่นั้นขึ้นขึ้นเป็นเมืองมีอาณาเขตในการปกครอง ทรงตั้ง
ผู้เป็นหัวหน้าให้เป็นพระยาหรือพระที่เจ้าเมือง และทรงตั้งญาติวงศ์ซึ่ง
ได้ช่วยกันทำนุบำรุงท้องที่นั้นเป็น ตำแหน่งอุปราช ราชวงศ์ และราชบุตร
ตามทำเนียมที่นิยมกันในหัวเมืองลาว...

จากการดำเนินนโยบายดังกล่าว เป็นผลให้เกิดเมืองขึ้นจำนวนมากใน
“เขตพื้นที่เมืองอีสาน” ซึ่งมีทั้ง เมืองที่เกิดขึ้นใหม่และเมืองที่แยกตัวจากจำปาศักดิ์
โปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นต่อกรุงเทพโดยตรงแต่ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของนคร
ราชสีมาอย่างใกล้ชิด^๒ นับได้ว่านโยบายดังกล่าวประสบผลสำเร็จในเขตพื้นที่เมือง
อีสานกล่าวคือราษฎรจากฝั่งซ้ายได้ถูกเกลี้ยกล่อมกวาดต้อนมาอยู่ฝั่งขวาจำนวนมาก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพ สาส์นสมเด็จพระภาค ๒ (คลังวิทยา ๒๔๔๔) หน้า ๖๔๖.

^๒ ดำรงราชานุภาพ รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌา
ปนกิจศพนางบุญเหลือ พลราชบุรุษ บำรุง ณ เมรุ สมานมิตรวัดแจ้งใน อำเภอเมือง
จังหวัดนครราชสีมา ๗ เมษายน ๒๔๑๑) หน้า ๑๘.

อำนาจของเจ้าปาศกดิ์ลดลงจนพวกข้าก่อกองกบตต่อเจ้าปาศกดิ์ขึ้นในปี ๒๓๓๔^๑ เมื่อปราบปรามข้าสำเร็จ รัชกาลที่ ๑ ได้แต่งตั้ง เจ้าหน้า กลุ่มเจ้าเมืองใหม่ เชื้อสายพระวอพระตาปกครองเจ้าปาศกดิ์ พระราชทานนามว่าพระวิไชยราชสุริยวงษ์ ชัยยิราช^๒ นับได้ว่าในรัชกาลนี้สามารถดำเนินการลดอำนาจเจ้าปาศกดิ์ได้สำเร็จ^๓ เพราะนับตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นมา แม้ว่ากลุ่มเจ้าเมืองเก่าเจ้าปาศกดิ์ได้อำนาจปกครองเจ้าปาศกดิ์คืนแต่อำนาจของเจ้าปาศกดิ์ก็ดูหมดสิ้นลงในเขตพื้นที่เมืองอีสาน^๔ แม้ว่า มีฐานะ เป็นประเทศราชอยู่ก็ตาม

นอกจากการใช้นโยบายการแบ่งแยกและสนับสนุนกลุ่มเจ้าเมืองใหม่ขึ้นมี อำนาจแทนกลุ่มเจ้าเมืองเก่าแล้ว รัชกาลที่ ๑ ยังได้อาศัยการขัดแย้งของผู้ปกครอง เมืองในแต่ละกลุ่มให้เป็นประโยชน์ต่อการขยายจำนวนเมืองในเขตพื้นที่เมืองอีสาน^๕ ขึ้นอีกด้วย เช่นในปี ๒๓๓๔ ได้ใช้นโยบายดังกล่าวในกลุ่มเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ กล่าวคือภายหลังท้าวเซียงเจ้าเมืองสุวรรณภูมิถึงแก่พิราลัย โปรดเกล้าฯ ตั้ง ท้าวน้อย (สุน) ผู้เป็นน้องขึ้นเป็นเจ้าเมืองสืบต่อมา ทำให้กรมการเมืองไม่พอใจ เช่น เพี้ยเมืองแสน ขอแยกไปตั้งบ้านกองแก้วเป็นเมืองชนบท โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นพระจันตประเทศ เพี้ยศรีปากขอตั้งบ้านหัวแรดบ้านหมากเมือง เป็นเมืองพุทธไธเพชร โปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นพระเสนาสงครามให้เมืองทั้งสองขึ้น

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กบตข้าในปี ๒๓๓๔ คือกบตอ้ายเซียงแก้ว นำกำลังยึดเจ้าปาศกดิ์ได้ พระเจ้าองค์หลวงไชยกุมารเสด็จหนีจากเจ้าปาศกดิ์ แต่ในที่สุดเซียงแก้วก็ถูก เจ้าหน้าและพระปทุม (คำผิง) ปราบได้สำเร็จ

^๒ สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (สำนักนายก ๒๕๑๔) หน้า ๕.

นครราชสีมา^๑ พร้อมกันได้โปรดเกล้าตั้งท้าวเพ็ญท้าวโอบุตรท้าวเชียงเป็น
พระพิทักษ์เขื่อนขันธไปเป็นเจ้าเมืองหนองหาร แยกไพร่พลเมืองสุวรรณภูมิไป
๖๐๐ คน^๒

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระองค์ได้ดำเนินนโยบายตามรอยพระบาทรัชกาล
ที่ ๑ ตลอดมา แต่เนื่องจากในสมัยของพระองค์ต้องเผชิญปัญหาทั้งกับพม่าด้าน
ตะวันตก ญวนในเขมร และอังกฤษเองก็ทำท่าจะคุกคามไทยอีก โดยเฉพาะปัญหา
การรบกับญวนในเขมร ทำให้พระองค์ต้องใช้นโยบายประนีประนอมกับกลุ่มเจ้าเมือง
ในเขตพื้นเมืองอีสาน" โดยการคืนอำนาจการปกครองเมืองจำปาศักดิ์แก่กลุ่มเจ้า
เมืองเก่า ภายหลังพระวิไชยราชสุริยวงศ์ชัชติยราช (หน้า) ถึงแก่พิราลัยเพราะ
เกรงว่าญวนจะฉวยโอกาสเข้ามาแทรกแซงได้ และโปรดเกล้าฯ ยกบ้านสิงห์ท่า
เป็นเมืองยโสธรขึ้นกรุงเทพฯ ให้เชื้อสายพระวิไชยราชสุริยวงศ์ชัชติยราช (หน้า)
ปกครอง เนื่องจากสมัยนี้ไทยต้องเผชิญหน้ากับญวนในเขมรจึงจำเป็นต้องควบคุม
และปกครองอย่างกวัดข้นตดยเฉพาะอย่างยิ่งใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" ซึ่งมีชายแดน
ติดกับเขมรและญวน โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองนครราชสีมาตั้งรักษาด่านที่ดอนโขง (๑,๖๖๖)
(ศรีทันตร) เพื่อสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของญวนเข้าไปในหัวเมืองลาวฝ่าย
ตะวันออก การใช้อำนาจของเจ้าเมืองนครราชสีมามีผลโดยตรงต่อความวุ่นวาย
ใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" จนที่สุดนำไปสู่กบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ขึ้นกล่าวคือ
เมื่อรัชกาลที่ ๒ มอบอำนาจให้เจ้าเมืองนครราชสีมาเข้าจัดการใน
"เขตพื้นเมืองอีสาน" ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมากและในที่สุด

^๑ เดิม ภูมิภาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๒ หน้า ๒๐๕ และประชุมพง
ศาวดาร ภาค ๔ เล่ม ๓ "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" (พระนคร :
องค์การคำคุณสุภา ๒๔๐๖) หน้า ๒๑๗-๒๒๑.

^๒ เดิม ภูมิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๐๖.

สุดท้ายสนับสนุนพระสวามีการกบฏต่อเจ้าปาตักดิ์ในปี ๒๓๖๒^๑ ผลของการกบฏทำให้
 ราชบุตร (โย้) ราชบุตรเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ปกครองเจ้าปาตักดิ์ อำนาจ
 ของเจ้าเมืองนครราชสีมาก็ลดลงมาก อำนาจเวียงจันทน์มีมากขึ้น รัชกาลที่ ๒
 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองนครราชสีมาดำเนินการสักเลกใน "เขตพื้นเมืองอีสาน"^๒
 ขึ้น เพื่อป้องกันเลกทางฝั่งขวาอพยพคินไปฝั่งซ้าย การจับตัวเกณฑ์แรงงานเข้า
 ทางฝั่งซ้ายโดยเฉพาะ เมืองขึ้นของเจ้าปาตักดิ์ที่ริความรุนแรงขึ้น ราษฎรได้รับความ
 เดือดร้อนมากจนเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์จึงยื่นมือเข้ามาปกป้อง และก่อการกบฏขึ้น
 ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปี ๒๓๖๔^๓

^๑ การกบฏอ้ายสาเขียนโจ้งในปี ๒๓๖๒ ตามคำสารภาพของไอ้สาทรายว่า
 เจ้าเมืองนครราชสีมาเป็นผู้ให้การสนับสนุน แต่เนื่องจากเคยทำความดีความชอบ
 มากจึงไม่ถูกลงโทษพร้อมกันกับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ราชบุตรโย้ครองเจ้าปาตักดิ์
 ประทีป ชุมพล พื้นเวียง : วรรณกรรมแห่งการกบฏ (อดีต ๒๕๒๕) หน้า ๔๒
 และ เอกสารพื้นเวียง (สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพ
 รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชวรางกูร) หน้า ๑๕.

^๒ เอกสารพื้นเวียง เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕, ๒๕.

การเกณฑ์เลกสักเลก และเกณฑ์แรงงานในเขตพื้นเมืองอีสาน เพื่อไปตีข้าทาง
 ฝั่งซ้ายนั้น ทำให้ราษฎรได้รับความลำบากมาก จนเจ้าเมืองบางแห่งหันไปฝากใฝ่
 เวียงจันทน์แทนดังกล่าวข้างต้น และนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ราชบุตรโย้ทูลขอ
 พระเจ้าอนุวงศ์ทำสงครามกับไทย เพื่อปกป้องเขตพื้นเมืองอีสานให้พ้นจากการ
 กบฏขี้ม่ม เหนงจากเจ้านครราชสีมาตัวแทนของกรุงเทพ

๑.๖๖

^๓ เอกสารพื้นเวียง เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๓๖.

เมื่อปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์สำเร็จ รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้อพยพเมืองประเทศราช เวียงจันทน์ให้มีฐานะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นนอก ประชาชน / พลเมืองจาก เวียงจันทน์ และฝั่งซ้ายเขตอื่น ๆ ถูกกวาดต้อนมากระจายไว้เป็น / หย่อม ๆ ในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งการกวาดต้อนผู้คนเข้ามามีครั้งนี้นับเป็นพื้นฐาน / ด้านกำลังคน สำหรับตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ในแถบนี้ในสมัยต่อ ๆ มา ดังปรากฏใน / หลักฐานที่กรมพระยาดำรงทรงอภิปรายและตอบปัญหาเกี่ยวกับการตั้งเมืองในสมัยนี้ว่า

... แต่เดิมหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสาน มีสภาพเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ / หมู่บ้าน เหล่านี้เกิดจากการกวาดต้อนชาวลาวจาก เวียงจันทน์มาในสมัย / รัชกาลที่ ๓ คราวยกทัพไปปราบกบฏอนุวงศ์เวียงจันทน์ ผู้คนถูกกวาดต้อน / มาในครั้งนั้นให้กระจายไว้เป็นหย่อม ๆ ... ต่อมามีคนอาศัยอยู่มากจึงขอ / ตั้งเป็นเมืองซึ่งทำได้ง่ายเพียงแต่มีสมัครพรรคพวก และพาหนะจะปกครอง / ก็ตั้งได้ มีอาณาเขตที่ตั้งตลอดจนไม่มีผู้ใดคัดค้านทางราชการก็ยอมให้ตั้ง...

ภายหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ กลุ่มเจ้าพระวอพระตามีความดี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กองจดหมายเหตุนางชาติ

รัชกาลที่ ๖-๗ สบ. ๒.๕๖/๔๐

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนปัญหาโบราณคดีของสยามสมาคม

เรื่องอธิบายชื่อเมืองในภาคอีสาน ๔ พฤษภาคม ๒๔๕๖.

ความชอบมากสามารถบังคับบัญชาหัวเมืองถึงนครพนม หนองคาย^๑ และทรงโอนเมืองต่าง ๆ ที่เคยเป็นของเวียงจันทน์มาขึ้นกับเมืองในเขตพื้นเมืองอีสานหลายแห่ง ในขณะเดียวกันรัชกาลที่ ๓ ทรงพยายามรักษาอำนาจ การควบคุมเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงจัดการควบคุมให้เป็นระบบมากขึ้น แม้จะยังไม่ได้จัดการปกครองโดยตรงก็ตาม ทั้งนี้เพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อยสะดวกแก่การควบคุมดูแล โปรดเกล้าฯ แบ่งหัวเมืองออก เป็นดังนี้^๒

^๑ความดีความชอบที่กลุ่มเจ้าพระวอพระตาได้รับภายหลังการปราบกบฏอนุวงศ์เวียงจันทน์คือให้ราชวงศ์ (บุตร) เป็นพระยาสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธรคนที่ ๓ แทนพี่ชายพร้อมกันก็พระราชทานครอบครัวเมืองเวียงจันทน์ที่กวาดต้อนมาจำนวน ๕๐๐ ครอบครัวและภริยา ๑ คน มอบอำนาจสิทธิ์ขาดในการบังคับบัญชาหัวเมืองนครพนม ภายหลังที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาเดินทางกลับกรุงเทพ และกราบบังคมทูลถึงความดีความชอบที่พระราชทานไปดังกล่าว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้พระราชปิ่นนางบ็องใหญ่ให้ ๑ กระบอกพร้อมกับสัญญาบัตรให้เป็นพระสุนทรราชวงศา มหาชัตตियชาติ ราชวงศ์เวียงคำรงค์ดีภาชัยยศไกร ศรีพิชัยสงคราม เจ้าเมืองยโสธรและนครพนม ส่วนท้าวสุวอธรรมา (บุญมา) ๕ครหาคเมืองยโสธร ได้รับพระราชทานให้เป็นพระปฐมเทวาภิบาล เจ้าเมืองหนองคายคนแรก นอกจากนี้ก็โปรดเกล้าฯตั้งบุตรพระเทพวงษา (กำ) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเขมราชูแทนบิดา (จะเห็นได้ว่าความดีความชอบดังกล่าวกลุ่มเจ้าพระวอพระตาได้รับมากที่สุด)

เดิม วิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน - หน้า ๑๓๑-๑๓๓.

^๒บุญรอด แก้วกัณฑ์ การเก็บสำมะโนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒๓๒๕-๒๔๑๑ (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘) หน้า ๖๗-๗๑.

๑. หัวเมืองลาวกลุ่มแรกประกอบด้วยเมืองชัยภูมิ สีมุม (จัตุรัส) ภูเขียว บำเหน็จณรงค์ ปักธงชัย นครจันทิก พุทไธสง พิมาย นางรอง บุรีรัมย์ รัตนคีรี ขึ้นต่อนครราชสีมา

๒. หัวเมืองลาวกลุ่มที่ ๒ ประกอบด้วยเมืองโขง เมืองมัน (สารวัน) เมืองคำทองใหญ่ เคนอุดม หนองหานน้อย หนองคาย นครพนม ไชยบุรี ชนบท ท่าอุเทน ปากเหริง เชียงแตง เขมรราช กาฬสินธุ์ สังขร สุวรรณภูมิ มุกดาหาร สุรินทร์ ขุขันธ์ ร้อยเอ็ด กุสุมาลย์ ภูมินารายณ์ แสนปาง อุบลราชธานี ขอนแก่น สกลนคร ศรีสะเกษ กมลาลัย ศีขรภูมิ ศรีหันทร์ อัดบือ เรณูนคร ยโสธร เมืองนอง ขึ้นต่อมหาดไทย

๓. หัวเมืองลาวกลุ่มที่ ๓ เป็นหัวเมืองเล็ก หรงโปรดเกล้าฯ ให้หัวเมืองใหญ่บางเมืองควบคุมดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ หัวเมืองดังกล่าวได้แก่

- เมืองคำทองน้อย เมืองคง เมืองโขงเจียม เมืองเซลาเก่า เมืองสะพาด เมืองโพนทอง ขึ้นต่อจำปาศักดิ์

- เมืองมโนไพร ขึ้นต่อขุขันธ์

- เมืองเสนางคนิคม ขึ้นต่อเมืองอุบลราชธานี

- เมืองเสมียะ เมืองโขงเจียม และเมืองคำเชื่อนแก้ว ขึ้นต่อ

เมืองเขมรราช

- เมืองพอง เมืองพลาน เมืองสองคอนดอนดง ขึ้นต่อเมืองมุกดาหาร

- เมืองโพนพิสัย ให้ขึ้นต่อหนองคาย

- เมืองคำเกิด คำม่วน และเมืองไชยบุรี ขึ้นต่อเมืองนครพนม

- เมืองพรรณานิคม และกุสุมาลย์ ขึ้นต่อสกลนคร

- เมืองภูเวียง เมืองพล ขึ้นต่อเมืองขอนแก่น

จากการจัดกลุ่มสังกัดเมืองดังกล่าวข้างต้น ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพฯ สามารถขยายอำนาจเข้าครอบคลุมดินแดนฝั่งขวา

ได้ทั้งหมด ซึ่งการขยายอำนาจการปกครองดินแดนฝั่งขวาดังกล่าวรัฐบาลกรุงเทพ ได้อาศัยกลุ่มเจ้าเมืองในเขตพื้นเมืองอีสาน" เป็นผู้เข้าดำเนินการจัดการปกครองดูแลภายใต้การควบคุมของนครราชสีมาอีกชั้นหนึ่ง จนเป็นผลให้นโยบายการสร้างเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขงของรัฐบาลกรุงเทพประสบผลสำเร็จ จนอาจกล่าวได้ว่า งานการสร้างเมืองในภาคอีสานเป็นผลงานของราชวงศ์จักรีโดยเฉพาะ^๑ โดยได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มเจ้าเมืองใหม่ในเขตพื้นเมืองอีสาน"

จะสังเกตได้ว่าแม้ในระยะนี้รัฐบาลสามารถเข้าควบคุมหัวเมืองลาวต่าง ๆ ได้ทั้งหมดตลอดฝั่งขวาและฝั่งซ้ายบางส่วนแล้วก็ตาม แต่รัฐบาลไม่มีนโยบายในการจะเข้าปกครองหัวเมืองเหล่านี้ด้วยตนเอง แต่ยังคงปล่อยให้หัวเมืองต่าง ๆ มีอิสระในการจัดการปกครองตามแบบธรรมเนียมลาว เนื่องด้วยประชากรส่วนใหญ่เป็นลาว และเกือบทั้งหมดเป็นคนซึ่งอพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง นอกจากจะเปรียบเทียบการจัดการปกครองของหัวเมืองเหล่านี้เป็นแบบเวียงจันทน์แล้ว ชนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนสภาพสังคมความเป็นอยู่ก็ยังคงเป็นแบบเดียวกับฝั่งซ้ายอีกด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างเขตพื้นเมืองอีสานกับกรุงเทพจึงมีเพียงการส่งส่วย ถวายนางงาน และรับพระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการตามที่เห็นสมควร เท่านั้นดูเหมือนว่าทางกรุงเทพเองก็ไม่มีท่าทีว่าจะเปลี่ยนแปลงระบบความเป็นอยู่ สังคม ความเชื่อ ขนบประเพณีของบริเวณนี้แต่อย่างใด ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า

๑. ประชาชนส่วนใหญ่ในเขตพื้นเมืองอีสาน"เป็นชนเชื้อชาติลาวทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีชาวข่าปะปน แต่ชาวข่าเหล่านั้นก็คุ้นเคยกับชนบประเพณีระเบียบการปกครองของเจ้าเมืองที่เป็นเชื้อสายลาวแล้ว ฉะนั้นการมอบหมายให้เจ้าเมือง

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์ "คำนำ" ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๑ หน้า ๔-๕.

เป็นคน เชื่อชาติประเพณี การปกครอง เดียวกันย่อม เป็นผลดีมากกว่า

๒. การส่งคนจาก เมืองหลวงไปปกครองนอกจากมีปัญหาหลายด้าน → เช่น ดินแดนเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างไกล และระยะนั้นยังขาดคนที่ไว้วางใจแล้ว การส่งคนต่างวัฒนธรรมประเพณีไปปกครอง อาจเกิดปัญหาการต่อต้านจากกลุ่มเจ้าเมืองเก่า ๆ ได้ และประชาชนเองอาจเกิดการรวมกลุ่ม เป็นพวกเดียวกันเพื่อขจัดคนต่างชาติออกไป ซึ่งย่อมไม่เป็นผลดีต่อกรุงเทพแน่นอน การปล่อยให้ชนท้องถิ่นปกครองกันเอง โดยสนับสนุนหลายกลุ่มขึ้นมามีอำนาจ กรุงเทพหาย่อมวางใจได้มากกว่าคือปล่อยให้แต่ละกลุ่มควบคุมกันเอง

การที่ราชวงศ์จักรีใช้ให้เจ้านายท้าวพระยาในท้องถิ่นปกครองกันเอง จึงทำให้ระบบ ระเบียบประเพณี การปกครองของหัวเมืองในเขตพื้นเมืองอีสานแตกต่างจากกรุงเทพโดยสิ้นเชิง แต่กลับไปใช้ระเบียบปกครองเช่นเดียวกับเวียงจันทน์ทั้งสิ้น โดยมีคณะปกครองชั้นสูงสุด เรียกว่าอาชญาสี (ฮัญญาสี) และมีตำแหน่งรองลงมาตามลำดับชั้น โดยแยกอำนาจหน้าที่เป็นระเบียบ จนนับได้ว่า เป็นระบบการบริหารที่ทันสมัยและมีความเจริญสูงคงจะเห็นได้คือ

๑. ตำแหน่งอาชญาสี (ฮัญญาสี) เป็นตำแหน่งผู้บังคับบัญชาสูงสุด มีอยู่ ๔ ตำแหน่ง โดยแยกอำนาจหน้าที่กันดังนี้คือ

- ๑.๑ เจ้าเมือง เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการสั่งการทั้งปวง
- ๑.๒ อุปฮาด มีอำนาจรองจากเจ้าเมืองและทำการแทนเมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่หรือปฏิบัติราชการไม่ได้
- ๑.๓ ราชวงศ์ มีหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ดัดสนความทั่วไป และมีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งของอุปฮาด

๑.๔ ราชบุตร^๑ มีหน้าที่ควบคุมเก็บรักษามลประโยชน์ของเจ้าเมือง

ตำแหน่งทั้ง ๔ นี้ส่วนใหญ่จะเป็นตำแหน่งของเชื้อพระวงศ์ของผู้ปกครอง
สาธารณะเลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองได้

๒. ผู้ช่วยอาชญาสี่มี ๔ ตำแหน่งคือ ท้าวสุริยะหรือ ชัดติยะ ท้าวสุริโย
ท้าวโพธิสาร ท้าวสิทธิสาร ทั้ง ๔ มีหน้าที่พิจารณาเกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ พิพากษาศาล
ชั้นสูง และทำหน้าที่ฝ่ายการปกครองชั้นสูง^๒ ของเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นเชื้อพระ
วงศ์ชั้นเจ้า (ท้าว)

๓ ตำแหน่งชื่อบ้าน ขางเมือง มีทั้งหมด ๑๗ ตำแหน่งคือ^๓

๓.๑ ชื่อบ้านเป็นตำแหน่งชั้นสูงของเมือง ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับการ
ทหารและพลเรือน เทียบได้กับเจ้าพระยา นอกจากนั้นในยามปกติยังทำหน้าที่
พิจารณาบรรดาศักดิ์ด้วย - เมืองแสนทำหน้าที่เกี่ยวกับการทหาร (สมุหกลาโหม)
- เมืองจันทร์ทำหน้าที่เกี่ยวกับพลเรือน (สมุหนายก)

^๑ตำแหน่งราชบุตร ไม่จำเป็นต้องเป็นลูกของเจ้าเมืองเสมอไป หาก
ผู้ใดในเชื้อพระวงศ์มีความดีความชอบ มีความสามารถเหมาะสมก็เป็นได้ เช่น
รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ตั้งราชวงศ์สิงห์ เป็นเจ้าเมืองยโสธร ตั้งท้าวเสน
(บุตรเจ้าพระวอ) เป็นราชบุตร ท้าวบุตร (บุตรราชวงศ์สิงห์เจ้าเมืองเป็น
ราชวงศ์ เป็นต้น

เติม วิชาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม ๒ หน้า ๓๔๕.

^๒จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของคีฮีสาน (โรงพิมพ์สำนักนายกา ๒๕๑๙.)

^๓กรมศิลปากร ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙
และเติม วิชาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๕-๓๔๗.

๓.๒ ขางเมือง เป็นตำแหน่งขึ้นรองลงมาจากชื่อบ้านมีฐานะเทียบได้
กับพระยา ท้าวพระยา (เพี้ย)^๑

- เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เทียบได้กับเจ้ากรมสุรัสวดี
รับผิดชอบเกี่ยวกับบัญชีไพร่พล เขยส่งต่างเมืองนอกจากนั้นยังทำหน้าที่เกี่ยวกับงาน
ราชทัณฑ์คือรักษานักโทษคนโทษ ดูแลคนโทษ รับคำสั่ง ปล่อยขังนักโทษ คุมการก่อสร้าง
ปฏิบัตินครวัดวาอาราม และดูแลวัดสุครึงรัตน

- เมืองคุก เมืองธาง เมืองแพน ทำหน้าที่เป็นรองหรือผู้ช่วย
เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง เทียบได้กับพระธมรงค์ (พิสด)

- นาเหนือนาใต้ เทียบได้กับกรมนาหรือพลาธิการมีหน้าที่ทำ
เสบียงอาหารเลี้ยงดูข้าหลวงที่ไปมา เก็บส่วยจากราษฎรตลอดจนการออกเดินทุ่ง^๒
เก็บส่วย เก็บเงินภาษีอากรจากราษฎร (ไพร่พล) ซึ่งอพยพไปมีภรรยาต่างเมือง
(เขยส่ง) จัดสำรวจสำมะโนครัวทุก ๆ ๓ ปี จัดการควบคุมรักษาสัตว์พาหนะ รับ
ผิดชอบแห่งจำหน่าย เลกที่หนี หาย ตาย ขรา พิการ อุปสมบท

- ขาเนตร ขานนท์ เทียบกับเลขาธิการอัครมหาเสนาบดี
(เมืองแสน เมืองจันทร์) ทำหน้าที่เสมียนตราของเมืองแสนเมืองจันทร์ ในการ
พิจารณาพิพากษาตัดสินคดีของราษฎรและ เรื่องทั่วไป

- มหาเสนา มหามนตรี (มนตรี) ทำหน้าที่ออกคำสั่งนัดประชุม
ข้าราชการหรือทำพิธีการต่าง ๆ

- ขาบัณฑิต ทำหน้าที่เป็นพนักงานอ่านท้องตราประกาศพระ
ราชโองการ หรือคำสั่งของเจ้าเมือง กล่าวนำแข่งน้ำในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา
อ่านท้องตราจากต่างเมือง ต่างประเทศ รวบรวมควบคุมบัญชีการคำนวณ ศักราช

^๑กรมศิลปากร ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ หน้า ๒๘.

^๒เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๘.

เดือน ปี รักษาหอไตร หอสมุด รวบรวมแต่งตำราต่าง ๆ

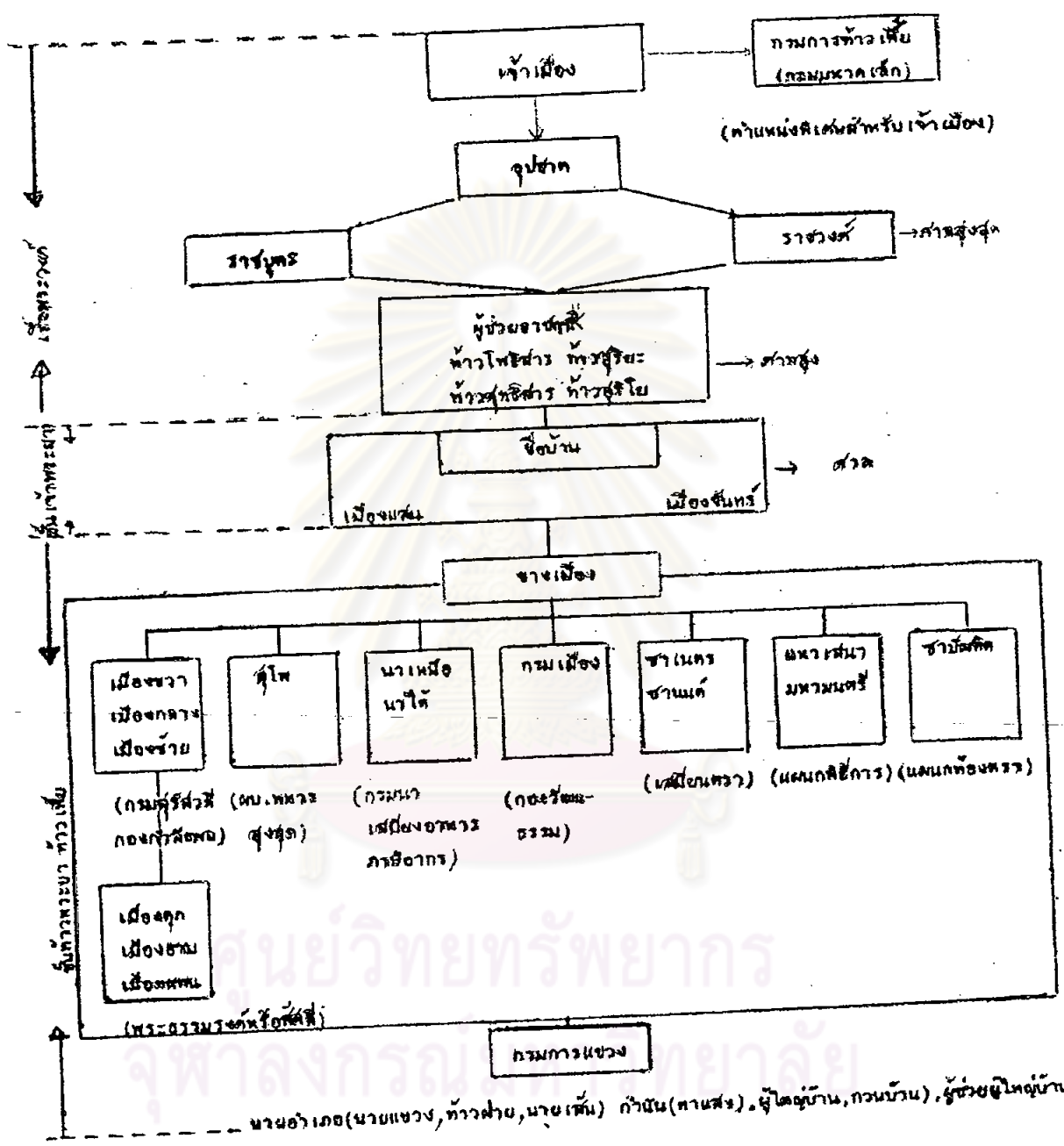
- กรม เมือง ทำหน้าที่รักษาขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของเมือง
เทียบได้กับกองวัฒนธรรม
- สุโภ ทำหน้าที่เทียบได้กับผู้บังคับบัญชาทหารสูงสุด คือทำหน้าที่
เป็นแม่ทัพหลวงของ เมือง

๔. กรมการท้าวเพี้ย เป็นตำแหน่งพิเศษซึ่งจะมีหรือไม่มีแล้วแต่ความ
จำเป็นของแต่ละ เมือง มีหน้าที่คอยรับใช้ใกล้ชิดกับเจ้าเมือง เทียบได้กับกรม
มหาดเล็กของไทย มีเพี้ยชา โนชิต ขาวภูธร ราชต่างใจ คำมวงคล (อารักษ์ของ
เจ้าเมือง) เพี้ยชาบรรทม (จัดที่บรรทม) เพี้ยชาดินแทนแผ่นดินเตียง (ติดตาม
เจ้าเมือง) เพี้ยชาหลาบคำ (เชิญพระแสงศัตราวุธ) เพี้ยชาบุสม (กันกลด
โบกจามร) เพี้ยชามนเทียร (รักษาราชวังปราสาทราชมณเทียร) เพี้ยชามาตย์
อาชาไนย (กลั่นกลด โบกจามร) เพี้ยแขกชวก แขกช้าย (รับเจ้าเมือง)
เพี้ยศรีสุนนท์ เพี้ยศรีสุธรรม เพี้ยศรีบุญเรือง เพี้ยศรีอัครฮาด เพี้ยอัครวงศ์
(จัดการศึกษาและการศาล)

๕. กรมการแขวง เป็นตำแหน่งระดับหมู่บ้านมี ๔ ตำแหน่งคือ ท้าว
ฝ่ายหรือนายแล่น (นายอำเภอ) นายแขวงหรือตาแสง (กำนัน) นายบ้านหรือ
กวนบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) จำบ้าน (สารวัตรกำนัน, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิแสดงลักษณะการปกครองตามแบบโบราณของไทย "เขตชั้นเมืองชั้น"

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การที่ทางราชสำนักสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงอนุโลมให้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ใช้ระบบการปกครองตามแบบเวียงจันทน์ ทำให้หัวเมืองเหล่านี้ใกล้เคียงชิดกับเวียงจันทน์ จนไว้มากกว่า ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับ "เขตพื้นเมืองอีสาน" จึงมีลักษณะแตกต่างไป กล่าวคือ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ยังมีเพียงการส่งส่วย เกณฑ์แรงงาน กำลังพล ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะหน้าที่ต่อหน้าที่ที่ถูกปกครอง และผู้ปกครองปฏิบัติต่อกันมากกว่า แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ละเลยที่จะใช้นโยบายที่แน่นอนควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ แต่ตรงกันข้าม ราชสำนักไทย ได้ใช้ความพยายามที่จะควบคุมหัวเมืองเหล่านี้มาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังได้ชี้ให้เห็นแล้วในรัชกาลที่ ๑ ที่พระองค์ได้เริ่มนโยบายการสร้างเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยการถ่ายเทคนมาจากฝั่งซ้ายอย่างจริงจัง ดังได้กล่าวมาแล้ว เพื่อให้เขตพื้นเมืองอีสานเป็นดินแดนกันกระทบ มีฐานะเป็นทั้งเมืองประเทศราช^๑ และเมืองขึ้น แต่มีลักษณะความสัมพันธ์แตกต่างจากหัวเมืองขึ้นหรือประเทศราชอื่น ๆ กล่าวคือ มีความใกล้เคียงชิดกับกรุงเทพฯ มากกว่าเมืองขึ้น แต่ไม่ได้รับการดูแลจากกรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิดเหมือนหัวเมืองธรรมดา (ชั้นใน) อื่น ๆ หัวเมืองในเขตพื้นเมืองอีสานดังกล่าวจึงอยู่ในฐานะพิเศษ คือ อยู่ก้ำกึ่งกันระหว่างเมืองธรรมดากับเมืองประเทศราชหรือเมืองขึ้น เพราะจะต้องส่งส่วย ถูกเกณฑ์แรงงาน กำลังพล เหมือนเมืองธรรมดา แต่มีอิสระในการจัดการปกครองของตนเอง เหมือนเมืองขึ้น^๒ แต่เมืองต่าง ๆ ต้องอยู่ใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครราชสีมาอย่างใกล้ชิด ✓

^๑เมืองประเทศราช ๓ เมือง ในสมัยรัชกาลที่ ๑ คือ จำปาศักดิ์ อุบลราชธานี สุวรรณภูมิ แต่ภายหลังยังคงเหลือเมืองเดียวคือจำปาศักดิ์

สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑

หน้า ๔, ๖, ๑๑.

^๒เมืองจำปาศักดิ์ส่งบรรณาการแก่กรุงเทพฯ ทุก ๓ ปี จนกระทั่งปี ๒๔๓๔

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ ๔ ม.๕๗ที่๗๓ รัชกาลที่ ๕ - ดำรงราชาน-

นุภาพ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔

อีกชั้นหนึ่ง^๑ โดยนครราชสีมา มีหน้าที่ดูแล ความสงบเรียบร้อยของหัวเมืองต่าง ๆ เสนอ
แต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการ รวบรวม และเร่งรัดส่วย ตรวจตราจำนวนส่วย บรรณาการ
ตลอดจนการตัดสินคดีความระหว่าง เมืองในเขตพื้นเมืองอีสาน”

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเขตพื้นเมืองอีสานกับกรุงเทพมหานครจึงมีด้วยดีตลอดมา
ตราบไต่ผลประโยชน์ของเจ้าเมืองกรมการไม่ได้รับความกระทบกระเทือน ดังจะเห็นได้
จากการเกิดกบฏของประชาชนชาวข่าขึ้นในเขตพื้นเมืองอีสานถึงสองครั้ง ในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น แต่การกบฏดังกล่าวกลับทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพกับกลุ่มเจ้าเมืองกรมการ
ดียิ่งขึ้น แม้ว่าภายหลังกบฏไอ้สา เชียงคั้ง ประชาชนได้รับความเดือดร้อนจากการเกณฑ์พล
สกลามากยิ่งขึ้นก็ตาม จนกระทั่งราชบุตรโยเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ และเจ้าอนุวงศ์เวียง
จันทน์ก่อการกบฏ แต่กระนั้นก็ตามกลุ่มเจ้าเมืองใหม่ในเขตพื้นเมืองอีสานก็ยังแสดงความ
จงรักภักดีต่อกรุงเทพดังจะเห็นได้จากการต่อต้านการกบฏของกลุ่มเจ้าเมืองเหล่านี้มีอย่าง
จริงจังจนได้รับความดีความชอบมากมาย ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้าเมืองกรมการใน
“เขตพื้นเมืองอีสาน” ภายหลังจากการปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์สำเร็จ จึงยังคงมี
สภาพเช่นเดิม และจะดูเด่นชัดยิ่งขึ้นเมื่อกลุ่มเจ้าเมืองดังกล่าวได้รับความไว้วางใจ
โดยได้รับแต่งตั้งไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง
“เขตพื้นเมืองอีสานกับกรุงเทพพอสรุปได้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ตำราฐานภาพ รวบรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา (พิมพ์ในอนุสรณ์ในงานศพ

ณานกิจศพ นางบุญเหลือ พลราชบุรุษำรุง ณ. เมณฺุสมานมิตร วัดแจ้ง จังหวัดนครราชสีมา

๗ เมษายน ๒๔๑๑) หน้า ๑๔

๑. ด้านการเมืองการปกครอง ดังได้กล่าวมาแล้วว่า "เขตพื้นเมืองอีสาน" เป็นหัวเมืองชายแดนไทยติดต่อกับเขมรและญวน เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองแถบนี้จึงมีหน้าที่คอยสอดส่องดูแลราชการ และรายงานความเคลื่อนไหวของญวน เขมร ไปให้กรุงเทพฯ นอกจากนี้บริเวณนี้ยังเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น จึงเป็นแหล่ง กำลังพล และเสบียงอาหารที่สำคัญ นับตั้งแต่ปี ๒๓๒๑ เมื่อครั้งกองทัพธนบุรียกขึ้นไปตีเวียงจันทน์ กลุ่มเมืองใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" โดยพระปฐม (คำผง) นายกองเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าหน้าที่นายกองบ้านสิงห์ท่า พร้อมด้วยท้าวกำ ท้าวพรหม ได้ทำหน้าที่เป็นกองรวบรวมเสบียงอาหารสนับสนุนกองทัพไทยในการตีเวียงจันทน์^๑ และในปี ๒๓๓๒ เกิดจลาจลในเขมร พระปฐม (คำผง) ก็ได้ติดตามกองทัพสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกไปรบในเขมรด้วย^๒ จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในปี ๒๓๓๔ เจ้าหน้าที่เมืองสิงห์ท่าและพระปฐม (คำผง) เมืองอุบล (บ้านแจระแม) ได้นำกำลังไปปราบปรามกบฏอ้ายเชียงแก้วที่จำปาศักดิ์ได้สำเร็จ ก่อนที่เมืองนครราชสีมาจะยกกองทัพไปถึง^๓ และในสมัยรัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าให้เจ้าเมืองนครราชสีมาได้ส่งเกณฑ์ไพร่พลบริเวณเขตพื้นเมืองอีสาน เพื่อไปกวาดต้อนเข้ามาไว้ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลายครั้ง^๔ เพื่อเสริมกำลังความเข้มแข็งให้แก่กรุงเทพฯ พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้มีการสักเลกขึ้นใน "เขตพื้นเมืองอีสาน"

^๑นิรันดร์ พ. ศรีสุวรรณ ไทย - ลาว - อีสาน (อุตรธานี : รพ. อีสาน
อุตรธานี ๒๕๒๑) หน้า ๓๓

^๒เดิม ภูมิภาคพจนกิจ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๔

^๓เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๔

^๔เอกสารพื้นเรียง เรื่องเดียวกันหน้า ๘, ๒๔ และประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ เล่ม ๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑๕

กราบบังคมทูลของเจ้าเมืองนครราชสีมา เพื่อจัดหมวดหมู่ขึ้นสังกัดคนในเขตพื้นเมืองอีสาน^๑ ป้องกันการหลบหนีไปฝั่งซ้ายของราษฎร และในสมัยรัชกาลที่ ๓ หัวเมืองเขตพื้นเมืองอีสานก็ถูกเกณฑ์ไปราชการและปราบปรามศัตรูภายในหลายครั้ง เช่น การปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี ๒๓๖๙ นอกจากนั้น ยังถูกเกณฑ์ไปรบกับญวนในเขมร เช่น ปี ๒๔๓๘ (จ.ศ. ๑๒๐๑) โดยเกณฑ์พลเมืองยโสธร ๑,๒๔๖ คน เมืองสุวรรณภูมิ ๒,๔๐๐ คน^๒ และในปี ๒๓๘๗ (๑๒๐๕) เจ้าพระยาบดินทร์เดชาสมุหนายกได้มีท้องตราให้เกณฑ์พลในหัวเมืองเขมรป่าดง ๕ หัวเมือง คือ ชุขันธ์ ๒,๐๐๐ คน สุรินทร์ ๑,๕๐๐ คน สังขะ ๓๐๐ คน โดยให้คุมเกวียน กระบือ ไปส่งยังเมืองมณฑลบุรี^๓ ในประเทศเขมร

นอกจากถูกเกณฑ์พลไปราชการสงครามแล้ว "เขตพื้นเมืองอีสาน" ยังถูกเกณฑ์เข้าเพื่อราชการสงครามอยู่เสมอ เช่น ในปี ๒๔๗๔ (๑๑๙๓) ได้มีท้องตราให้พระราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร ได้รวบรวมเข้าจากเมืองคำทองใหญ่ ๑๕๑ ถึง เมืองสารวัน ๑๔๒ ถึง เมืองยโสธร ๒,๐๐๐ ถึง เมืองจุบล ๑,๕๘๗ ถึง^๔ และในปีเดียวกันท้าวจันสีสุราช ซึ่งตั้งกองทัพรักษาราชการอยู่นครพนม ขาดแคลนข้าว และเสบียงอาหาร ก็ได้มีท้องตรามาถึงเมืองจำปาศักดิ์ ขอข้าวจำนวน ๕๐๐ ถัง พร้อมเสบียงอาหารที่มีส่งไปสนับสนุน^๕ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏในหลักฐานเกี่ยวกับราชการทัพเขมรว่า เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ขอเงินส่วยของเมืองลาวเขมร เพื่อจัดซื้อข้าวไว้เลี้ยงกองทัพดังปรากฏในหลักฐานที่เจ้าพระยาบดินทร์เดชาขึ้นไปถึงพระยามหาอำมาตยาธิบตีว่า

^๑ ทอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๔๓/ก๑๑

^๒ ทอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๔/ก

^๓ ทอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๓ เลขที่ ๗ บอภัยโสธร

^๔ ทอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๙๓ เลขที่ ๑๖ บอก

... ขุนบริรักษ์ ข้าหลวงนำท้าวเพี้ย เมืองจำปาศักดิ์ เมืองอุบล เมืองศรีทันตร เมืองแสนปาง ก็อึ้งง้างมือออกแลบลิ้นซีเงินส่วยของแทนเงินส่วยลงมา ... ข้ามือผู้น้อยมาก และเสียงไพร่พลในกองทัพต่อไปเกลือกไม่พอ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานเงินส่วยเมืองจำปาศักดิ์ เมืองอุบล เมืองศรีทันตร เมืองแสนปาง เข้ากันเป็นเงิน ๓๑ ซึ่ง ๖ ตำลึง ๐ บาท ไว้จัดซื้อข้าวในกลางเมืองปิดบอง เมืองนครเสียมราช และจับจ่ายการเบ็ดเตล็ดต่อไป ...^๑

นอกจากนี้ "เขตขึ้นเมืองอีสาน" ยังเป็นแหล่งส่งส่วยที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ต่อกรุงเทพฯ มาก เพราะมีทั้งประชากร และของป่าอุดมสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากบริเวณนี้ มีรายการของป่าชนิดต่าง ๆ เช่น ครั่งดิบ ยาง งาช้าง กำนาน^๒ นอระมาด ชีผึ้ง^๓ ผลเร็ว น้ำรัก มูลค้างคาว กระวาน^๔ นอกจากนั้นยังมีส่วยที่ได้จากการเพาะปลูก เช่น ป่านปอ ผ้าขาว ไหม หรือ แร่ เช่น ทองคำ^๕ เป็นต้น เมื่อนำส่วยจากหัวเมืองลาวไปเปรียบเทียบกับหัวเมืองอื่น ๆ ที่กรุงเทพฯ ได้รับแล้ว ส่วยจากหัวเมืองลาวมีจำนวนมากกว่บริเวณอื่น ๆ หลายเท่า จนสามารถนำไปเป็นสินค้าออกที่สำคัญ^๖

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ เลขที่ ๘๗

^๒ สวัสดิ์ สุวรรณส.เกิด (แปล) เอกสารเฮนรี เบอร์นี เล่ม ๑ หน้า ๒๒๖

^๓ สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล) ประวัติศาสตร์ไทยฉบับปรับปรุง หน้า ๒๓๓-๒๓๔

^๔ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ (๒๓๘๖) เลขที่ ๘๑ บอกลูบลเรื่องส่งผลเร็ว งาช้างสูงมาก มาทูลเกล้าถวาย.

^๕ บุญรอด แก้วกวดหา การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑ (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘) หน้า ๔

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒

ในการส่งส่วยนั้น กรุงเทพฯจะเป็นผู้กำหนดว่าให้เมืองใดส่งส่วยประเภทใด จำนวนเท่าใด โดยคำนึงถึงขนาดของเมืองเล็กหรือเมืองใหญ่ และความอุดมสมบูรณ์ ทางทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรคนเป็นเกณฑ์ และอาศัยสภาพดินฟ้าอากาศประกอบด้วย ฉะนั้นการกำหนดจำนวนส่วยในเมืองเดียวกันในแต่ละปีจึงอาจจะไม่เท่ากัน เช่นในปี ๒๓๗๐ เมืองจำปาศักดิ์ กำแพงใหญ่ เมืองโขงเจียม เมืองคำทองน้อย เสียส่วยเลกละ ๑ ตำลึง เท่านั้น^๑ ในขณะที่เมืองที่มีขนาดแตกต่างกันก็จะเสียส่วยจำนวนแตกต่างกัน เช่น ในปี ๒๓๗๐ กรุงเทพฯส่งเกณฑ์ส่วยเมืองจำปาศักดิ์ คำทองน้อย โขงเจียม ทองคำใหญ่ คง สะพาด เลกละ ๑ ตำลึง ๓ บาท แต่ส่งเกณฑ์ส่วยจากเมืองเชียงแตง เสมียะ ศรีทันตร แสนปาง เพียงเลกละ ๑ ตำลึง^๒ เป็นต้น

ประเภทของส่วย ในระยะแรกปรากฏในหลักฐานว่ากรุงเทพฯจะกำหนดลงไปแน่นอนว่าเมืองใดจะส่งส่วยประเภทใด จำนวนเท่าใด เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๑ กำหนดให้เมืองอุบลราชธานี เสียส่วยฝ้าง ๒ เลกต่อเบี้ย น้ำรัก ๒ เลกต่อเบี้ย ป่าน ๒ เลกต่อชอด^๓ แต่ในระยะหลังปรากฏว่า เลกเมืองอุบลแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ เลกเกณฑ์ ผลเร็ว และ เลกส่วยดินปะสิว^๔ และการกำหนดส่วยในระยะนี้ก็จะกำหนดส่วยสิ่งของโดย

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๓ เลขที่ ๑๓ บัญชีเรื่องส่งทอง เงิน สิ่งของ ส่วย หัวเมืองลาวตะวันออก

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๓ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เต็ม วิชาดงจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม ๒ หน้า ๑๒๖

^๔ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ ๔ ม.๑๒๖/๖ หลวงภักดีณรงค์ -
ขุนพรพิทักษ์ (เคลือบ) บอกลูก

คิดเป็นราคาเงินแทน เช่น ในปี ๒๓๖๒ โปรดเกล้าให้ราชบุตร(โด้) ไปปกครองจำปาศักดิ์ แทนเจ้าหมาน้อย กำหนดให้ส่งส่วยปีละ ๑๐๐ ชั่ง และส่งบรรณาการทุก ๓ ปี เกณฑ์ข้าว จำนวนเท่าเดิม^๑

การจัดส่งส่วย ดังได้กล่าวแล้วว่าในระยะหลังกรุงเทพฯได้กำหนดจำนวนส่วยโดยมีราคาเป็นเงินแทน^๒ หากเมืองใดไม่สามารถจัดส่งส่วยสิ่งของครบกำหนดก็อนุญาตให้ส่งเงินแทนส่วยได้ เช่น ในปี ๒๓๗๔ ปรากฏในใบบอกยโสธรว่า

... ข้าพเจ้าจัดเงินได้ ตราบ้าง เงินร้อยบ้าง เป็นเงินตรา๒๔ ชั่ง กับผลเร็ว ๒ ทาบ ๘ ชั่ง ทาบ คือ เป็นเงิน ๑๖ ตำลึง ๓ ชั่ง ตำลึง เข้ากันเป็นเงิน ๒๔ ชั่ง ๑๘ ตำลึง ๒ สลึง ข้าพเจ้าให้ขุนรวมพักดี นายมองคุมเอาลงมาเป็นเงิน ๑๐ ตำลึง ๒สลึง และผลเร็วหนัก ๓ ทาบ ๘๖ นาน คิดเป็นเงินซึ่งหนึ่งเท่ากัน เป็นเงิน ๑ ชั่ง ๑๑ ตำลึง ๒ สลึง ... เงินตรา ๖ ตำลึง ๓ บาท เข้ากันทั้ง ๓ ราย เป็นเงิน ๒๖ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ครบตามท้องตรา^๓

การเก็บรวบรวมส่วย เป็นหน้าที่ของแต่ละ เมืองที่ขึ้นกับกรุงเทพฯจะต้องเก็บรวบรวมในเขตเมืองขึ้นของตน แล้วจัดส่งลงมายังนครราชสีมา เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ แต่บางครั้งกรุงเทพฯอาจจะมีท้องตราออกไปให้เมืองใด เมืองหนึ่ง เก็บส่วยในบริเวณเมืองใกล้เคียง

^๑ ติ่ม วิชาทพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม ๒ หน้า ๘๓

การเกณฑ์ข้าวในสมัยรัชกาลที่ ๓ บ้างกว่าในแต่ละเมืองไม่เท่ากัน เช่น ที่สุรินทร์ เกณฑ์ข้าวคนละ ๓ ถัง (รัชกาลที่ ๕ ก.๑๓.๑/๒๔) เมืองคำทองใหญ่ เมืองขึ้นของเขมราฐ เกณฑ์เลกละ ๔ ถัง (รัชกาลที่ ๕ ม.๒.๑๒ก/๑๑) ส่วนข้าวเกณฑ์ในจำปาศักดิ์ก็คงประมาณ ๓ - ๔ ถัง

การกำหนดส่วยโดยกำหนดเป็นจำนวนเงินแทนนั้น เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยกำหนดราคาผลเร็ว ทาบละ ๕ ตำลึง

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ร.ศ. ๑๑๕๓ เลขที่ ๒๑ บอกล่วงจักรสุนทร

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๔๓ เลขที่ ๗ บอกลยโสธร

เคียงไว้ แล้วรวบรวมส่งพร้อมกันไปยังนครราชสีมาอีกต่อหนึ่ง เช่น ในปี ๑๑๕๔ (๒๓๗๔) เมืองอุบลได้รับการแจ้งให้เก็บรวบรวมส่งในหัวเมืองลาวตะวันออกไว้ฉางเมืองอุบล แล้วจัดส่งลงไปยังท่าชุมเพื่อสมทบกับกองโคอื่น ๆ ส่งต่อไปยังนครราชสีมาว่า

...ขุนศึกสงครามคุมโคต่างชิ้นมาว่าให้ข้าพเจ้า (พระบรมราชวงศ์ศาอุบาท) เมืองอุบล) และกรมการ เอน้ำรัก ผลเร็ว งาข้าง ซึ่งเจ้าเมืองทั้งปางมอบไว้ ณ เมืองอุบล กับน้ำรักจำนวนเกณฑ์ เมืองอุบลบรรทุกโคต่างส่งให้ขุนสงครามลงมา ไปส่งไปส่งที่ท่าชุม ... ซึ่งรายผลเร็ว สิ่งของหัวเมืองทั้งปางนั้นข้าพเจ้า ... ได้จัดรวบรวมไว้ที่เมืองอุบล ณ วันเดือน ๓ ปี มะโรง จัตวาศก ... เมืองคำทองใหญ่ ๑๒ หาบ ๒๔ ชั่งไทย เมืองสาละวัน ๑๒ หาบ ๒๔ ชั่งไทย เมืองจำปาศักดิ์ ๑๒ หาบ ๒๔ ชั่งไทย เมืองเขมราฐ ๑๒ หาบ ๒๔ ชั่งไทย เข้ากันเป็นผลเร็ว ๖๒ หาบ^๑

การส่งส่วย ดังได้กล่าวแล้วว่าเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกรุงเทพฯ จะเก็บรวบรวมส่วยหัวเมืองของตัวเองส่งลงไปยังกรุงเทพฯ โดยผ่านเมืองนครราชสีมา กล่าวคือนครราชสีมาเป็นผู้รับมอบ^๒ แล้วส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ อีกต่อหนึ่งหรือบางครั้งอาจจะมอบให้เมืองสระบุรีจัดส่งไปกรุงเทพฯ แทน ส่วนในกรณีพิเศษกรุงเทพฯ จะมีท้องตราไปยังเมืองใดเมืองหนึ่งให้เก็บรวบรวมส่วยหัวเมืองใกล้เคียงไว้แล้วส่งกองโคจากเมืองนครราชสีมา และสระบุรี^๓ ขึ้นไป

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๔ เล่ม ๑๑๕๔ เลขที่ ๓
 ใบบอกเมืองอุบล เรื่องจัดโคต่างขึ้นที่กผลเร็วลงมากกรุงเทพฯ

^๒ การรับมอบส่วยจากหัวเมืองลาวนี้ส่วนใหญ่ นครราชสีมา เป็นผู้รับมอบและส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ แต่มีบางครั้งที่นครราชสีมาได้มีบอกไปยังเมืองสระบุรีรับมอบและจัดส่งไปยังกรุงเทพฯ อีกต่อหนึ่ง ดังปรากฏในใบบอกของสระบุรี จ.ศ. ๑๑๕๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๓

✓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๓ (๒๓๗๔) เลขที่ ๓
 บอกระบุรี

^๓ กรุงเทพฯ ได้จัดเลขเมืองนครราชสีมาและสระบุรี เป็นกองหนุนพิเศษเรียกว่ากองโคต่าง ซึ่งไว้สำหรับส่งส่วยจากเมืองดังกล่าวภายหลังรับจากหัวเมืองลาวส่งไปกรุงเทพฯ หรือส่งกองโคดังกล่าวขึ้นไปเร่งรัดส่วยตามหัวเมืองลาวต่าง ๆ

รับส่วยเอง ดังปรากฏในหลักฐานปี ๑๑๔๔ (๒๓๗๕) ที่ส่งกองโคไปเก็บส่วยหัวเมืองลาว ตะวันออกที่เมืองอุบลดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งในกรณีดังกล่าวส่วนใหญ่แล้ว เป็นการเร่งรัดส่วย ที่ค้างค้างของหัวเมืองต่าง ๆ เป็นส่วนมาก เช่น ในปี ๑๑๔๕ (๒๓๗๖) โปรดเกล้าฯ ให้ กองโคเมืองนครราชสีมาไปรับส่วย น้ำรัก ขาค้างเบื่องหนองหาร ดังปรากฏในหลักฐานว่า

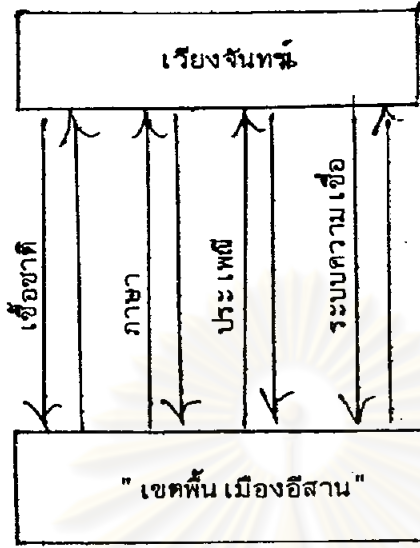
... ข้าพเจ้า พระพิทักษ์เขตชั้น เจ้าเมืองหนองหาน้อย ... ค้ายมิตราพระราชสิทธิ์ ... ขึ้นไปถึง ... โปรดเกล้าฯ ขึ้นไปว่า น้ำรัก เมืองหนองหาน้อยปีเดาะ ๒๕๐ ทนาร ปีระโรง ๕๐๐ ทนาร. ให้นายร้อยนันทรา นายทองดี เสียบนกลางคุมโคต่าง ๕๐๐ หัว ขึ้นไปบรรทุกของกำนันกับหัวเมืองทั้งปวง... ข้าพเจ้า (เมืองหนองหาน้อย) ได้รับ โคต่างไว้ ๖๐ ตัว...^๑

จากที่กล่าวมาข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นถึงความผูกพันกันระหว่าง "เขตพื้นเมืองอีสาน" กับกรุงเทพฯ เป็นไปในลักษณะอำนาจประโยชน์ทางด้าน เศรษฐกิจและการเมืองซึ่ง ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้อาศัย เมืองนครราชสีมาหรือ เมืองสระบุรีเป็นตัวกลาง จนกระทั่งถึงสมัยการปฏิรูปการปกครองและเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ ในเขตพื้นเมืองอีสาน"

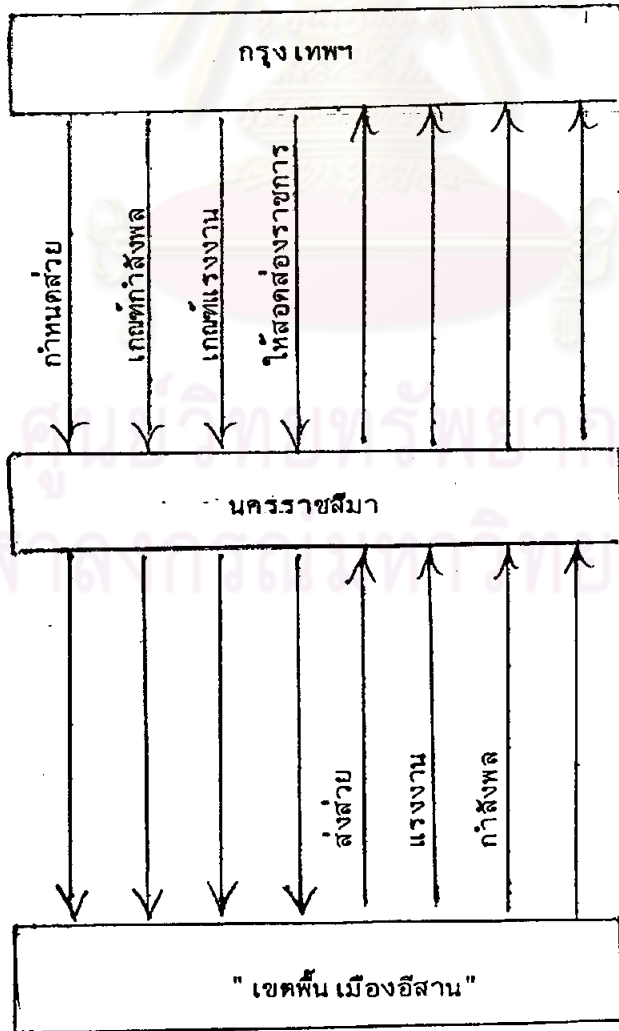
จากที่กล่าวมาทั้งหมดพอสรุปได้ว่า "บริเวณพื้นเมืองอีสาน" เคยเป็นเมืองที่อยู่ใต้อิทธิพลของจำปาศักดิ์ มาตั้งแต่สมัยเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร และได้ตกอยู่ใต้ อิทธิพลของไทยบางส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลาย จนกระทั่งถึงสมัยธนบุรี" เขตพื้นเมืองอีสาน" ตกอยู่ใต้อิทธิพลของไทย ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ มีนโยบายในการสร้างเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง สนับสนุนกลุ่มเจ้าเมืองใหม่ที่มีเชื้อสาย / เรียงจันทน์ขึ้นมีอำนาจในการปกครองบริเวณดังกล่าว เพื่อสร้างเป็น เขตกันกระหนาบระหว่าง เรียงจันทน์และจำปาศักดิ์กับกรุงเทพฯ จึงทำให้บริเวณ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ขยายตัว อย่างรวดเร็ว

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๔๕ เลขที่ ๒๑ บอกร หนองหาน้อยเรื่องส่งส่วย

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง "เขตพื้นที่เมืองอีสาน" กับ เวียงจันทน์

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง "เขตพื้นที่เมืองอีสาน" กับ กรุงเทพฯ

นโยบายดังกล่าวคงสภาพเรื่อยมาตลอดจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งในสมัยนี้ต้องพบอุปสรรคหลายด้านกล่าวคือ ต้องเผชิญภัยคุกคามจากพม่าด้านตะวันตกและญวนในเขมรด้านตะวันออก รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษในกรณีไทรบุรีและการเจรจาทางการค้า นโยบายการขยายเมืองใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" ในสมัยของพระองค์จึงหยุดชะงักไปบ้าง กระนั้นก็ตามพระองค์ยังคงมีนโยบายในการแก้ปัญหาคความขัดแย้งใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" เพื่อรักษาสภาพ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ให้คงอยู่อย่างเรียบร้อยพร้อมทั้งเกณฑ์ข้าจากฝั่งซ้ายมาไว้ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงจำนวนมาก รวมทั้งทำการจัดตั้งกองสักเลกขึ้นใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" เพื่อประโยชน์ในด้านการรวบรวมกำลังพล และลดกำลังทางฝั่งซ้ายลงยิ่งขึ้น จนเกิดการต่อสู้ขึ้น เช่น กบฏไฉสาเซียตโจง ภายหลังการกบฏไฉสาเซียตโจง ๒๓๖๒ ราชบุตร (โย) บุตรเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้ปกครองจำปาศักดิ์ ทำให้อำนาจของเวียงจันทน์แผ่เข้ามาครอบคลุมดินแดน "เขตพื้นเมืองอีสาน" บางส่วน และทำการกบฏในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ เรียกว่า กบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เมื่อปี ๒๓๖๘

ภายหลังปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์สำเร็จ ไทยสามารถขยายดินแดน เข้าครอบคลุมตลอดทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยอาศัย "เขตพื้นเมืองอีสาน" เป็นตัวหนในการขยายอำนาจเข้าไปในเขตหัวเมืองลาวดังกล่าว พร้อมกันนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดรวมกลุ่มเมืองใหม่ให้เป็นระเบียบมากขึ้น กล่าวคือจัดหัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ขึ้นมหาดไทยโดยตรง ส่วนเมืองเล็ก ๆ อีกจำนวนมากทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา จัดให้ขึ้นกับหัวเมืองใหญ่ใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" เป็นส่วนใหญ่ทุกเมือง แต่มีอิสระในการปกครองตามแบบเวียงจันทน์ ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครราชสีมาอีกชั้นหนึ่ง หัวเมืองใน "เขตพื้นเมืองอีสาน" จึงมีข้อผูกพันกับกรุงเทพ ในการสอดส่องดูแลราชการชายแดน ถูกเกณฑ์ช่วย แรงงานกำลังพล ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวของ "เขตพื้นเมืองอีสาน" กับกรุงเทพมีด้วยตลอดมาจนกระทั่งถึงสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕

ดังได้กล่าวแล้วว่า ภายหลังจากการกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ กรุงเทพฯ ได้ขยายอำนาจควบคุมบริเวณหัวเมืองลาวไว้ทั้งหมด ทำให้ไทยมีชายพระราชอาณาเขตติดต่อกับญวนตลอดแนว โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๕ ฝรั่งเศสเสสสามารถยึดญวนตอนใต้ได้ในปี ๒๔๑๔ ทำให้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ต้องเผชิญหน้ากับญวนและฝรั่งเศส เมื่อไทยเสียเขมรส่วนนอกแก่ฝรั่งเศสในปี ๒๔๑๐ และฝรั่งเศสยึดญวนได้ทั้งประเทศในปี ๒๔๒๘ จึงเป็นผลให้ "เขตพื้นเมืองอีสาน" ต้องเผชิญกับการขยายตัวของฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้ ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

ทัศนะของกลุ่มชาวอีสานต่อตัวแทนของกรุงเทพฯ คือ เจ้าเมืองนครราชสีมา จากการศึกษาวิจัยของอาจารย์ธวัช ปุณโณทก จากเอกสารพื้นเรื่อง โดยศึกษาจากทัศนะของผู้ประพันธ์ ซึ่งเป็นตัวแทนของชาวอีสาน ทั้งนี้เพราะเอกสารดังกล่าว มีเผยแพร่และนิยมกันทั่วไปในเขตอีสานนั้นก็ย่อมแสดงว่า ชาวอีสานมีความเห็นหรือทัศนะสอดคล้องกับผู้ประพันธ์ จากการวิจัยดังกล่าวปรากฏว่า ชาวอีสาน มีทัศนะค่อนข้างเลวร้ายต่อเจ้าเมืองโคราช ตัวแทนของกรุงเทพฯ และมีความรู้สึกว่าเป็นศัตรูของชาวลาว ดังจะเห็นได้จากการไม่ให้ความเคารพนับถือ และกล่าวถึงแต่พฤติกรรมที่เลวร้ายทั้งสิ้น การกล่าวถึงก็จะใช้สรรพนามที่ไม่สุภาพ เช่น ใช้คำว่า "มัน" ตลอดเรื่อง

ธวัช ปุณโณทก เอกสารบรรยายเรื่องพื้นเรื่อง (สมาคมประวัติศาสตร์
ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๒๕) หน้า ๕๔-๖๒.